

Constantin Sălăvăștru*

Patologia discursului jurnalistic: sofisme

Rezumat. Propunem o sistematizare a sofismelor în baza unui criteriu combinat: *domeniul* în care se manifestă eroarea (argument, tehnică, condiții) + *sursa* (vehiculul) prin care apare eroarea (gândire, limbaj). În baza acestui criteriu se vor constitui șase clase de sofisme, care acoperă tot ce ține de natura argumentării și nu respectă regulile de corectitudine: *sofisme de argument determinate de gândire, sofisme de tehnică determinate de gândire, sofisme de condiții determinate de gândire, sofisme de argument determinate de limbaj, sofisme de tehnică determinate de limbaj și sofisme de condiții determinate de limbaj*. Sistematizarea teoretică a categoriilor de sofisme - importantă în calitate de instrument operational care să ajute la a ne feri de erori în practica argumentativă - este urmată de o investigație aplicativă: cele șase clase de sofisme sunt urmărite, în manifestările lor, pe secvențe de discurs jurnalistic cu deosebire. Este o încercare de a arăta că, dincolo de a fi doar o problemă a reflexiunilor teoretice, problema sofismelor este, poate mai mult, o problemă a practicii discursive, este o chestiune de *patologie* a discursului.

1. Paradigma argumentativ-structurală a sistematizării sofismelor

1.1. Criteriile și tipologia sofismelor. Constructia și sistematizarea sofismelor prin prisma relației de comunicare, mai exact pe baza criteriului rezolvării negociate a conflictelor de opinie, dezvoltate de Frans van Eemeren și Rob Grootendorst¹ este punctul de plecare pentru o încercare proprie în marginea unei noi sistematice a sofismelor care să aibă în centrul ei elemente ce țin de practica argumentării. Aceasta pentru că, în opinia noastră, sofisme nu au nimic comun cu teoria logică (analiza raționamentelor corecte ale gândirii), ci cu practica discursivă a gândirii. Aici, în domeniul practicii logice (concretizată în diferite forme de intervenție discursivă) se manifestă erorile de logică, de limbaj, de normativitate, fie în mod intenționat, fie nu. Cum argumentarea este una dintre formele cele mai importante și interesante ale practicii discursive, cum ea și numai ea înseamnă *întemeiere* de teze și, pe această bază, stingere de conflicte de opinie, ne dăm seama că propunerea autorilor olandezi invocați poate fi un profitabil punct de plecare pentru sistematizarea la care ne angajăm. Mai mult decât atât, *extensia maximală* acordată de van Eemeren și Grootendorst categoriei de erori ce stă sub numele de sofisme constituie un bun prilej pentru a vedea, în ultimă instanță, care dintre cele zece categorii (și elementele care fac

* Constantin Sălăvăștru este profesor dr. la Catedra de Logică și Filosofie Sistematică și Director al Seminarului de Logică discursivă, Teoria argumentării și Retorică de la Universitatea „Al.I.Cuza” Iași

¹ Frans van Eemeren, Rob Grootendorst, *La nouvelle dialectique*, tr.fr., Editions Kimé, Paris, 1996, pp. 107 - 237;

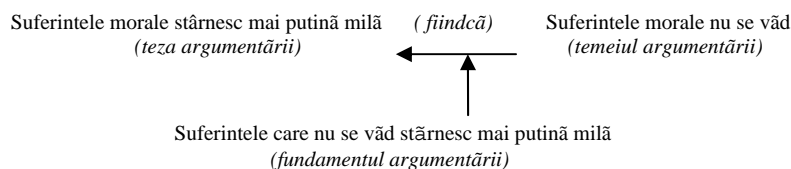
parte din fiecare) trec testul argumentativității și care nu trec acest test. O discuție prealabilă asupra argumentării este necesară.

Argumentarea este o *practică logică* prin care se pune în valoare aspectul dinamic al raționamentelor. Ea urmărește să dea o utilitate concretă diferitelor forme de raționament, utilitate ce se concretizează în dovedirea (întemeierea) unei propoziții într-o relație dialogică. Argumentarea ar putea fi asociată cu *logica în acțiune*, logica utilizată în situațiile în care omul intră în relație cu semenii pentru a-i convinge. Putem defini argumentarea drept o *organizare de propoziții prin intermediul raționamentelor cu scopul întemeierii (dovedirii) altei propoziții în vederea convingerii interlocutorului cu privire la caracterul adevărat sau fals al acestei propoziții*.

Propoziția astfel întemeiată poartă numele de *teză* a argumentării. Propozițiile prin intermediul cărora este întemeiată teza argumentării se numesc *temeiurile* argumentării. Principiul, legea sau norma în virtutea cărora temeiurile constituie *condiția suficientă* a tezei iar aceasta din urmă *consecința necesară* a temeiurilor, astfel încât pe această bază teza se consideră dovedită grație temeiurilor care se aduc în favoarea ei, poartă numele de *fundamentul* argumentării. Fie următoarea argumentare:

“Suferințele morale, pe lângă care pâlesc durerile fizice, stârnesc mai puțină milă, fiindcă nu se văd” (Balzac)

Schematic, ea are următoarea înfățișare (denumită “modelul Toulmin“, după numele epistemologului englez care a fundamentat-o)²:

din care se vede cu destulă ușurință *teza argumentării* (“Suferințele morale stârnesc mai puțină milă”), *temeiul argumentării* (“Suferințele morale nu se văd”) și *fundamentul argumentării* (“Suferințele care nu se văd stârnesc mai puțină milă”).

Cum se pot determina, în vorbirea cotidiană, argumentările? Prin identificarea anumitor cuvinte utilizate în limbajul curent și care au rolul de a semnală interlocutorului *prezența unei relații de întemeiere*. Astfel de cuvinte poartă numele de *indicatori ai argumentării*. Le-am mai putea numi *simboluri ale argumentării* sau *mărci ale argumentării*. În argumentarea anterioară, Balzac urmărește să întemeieze teza: “Suferințele morale stârnesc mai puțină milă“. În acest scop, aduce drept argument (dovadă) propoziția: “Suferințele morale nu se văd“. Cine ne indică, la nivelul limbajului, faptul că propoziția “Suferințele morale nu se văd“ este temeiul

² Stephen Toulmin, *The Uses of Argument*, Cambridge University Press, 1958, pp. 94 - 145; tr. fr. *Les usages de l'argumentation*, P.U.F., Paris, 1993, pp. 115 - 179;

pentru care propoziția “Suferințele morale stârnesc mai puțină milă” este considerată de autor drept adevărată? Evident, cuvântul *fiindcă*. El îndeplinește rolul de *indicator al argumentării*. În general, când întâlnim cuvântul *fiindcă* într-un text, într-o discuție, într-o emisiune de televiziune, suntem în mare parte siguri că avem de-a face cu o argumentare. Acelasi rol este îndeplinit de cuvinte precum: *deoarece* (“Nu am fost la film *deoarece* a doua zi aveam teză”), *din cauză că* (“Nu merg la disciplinele facultative *din cauză că* programul este foarte încărcat”), *întrucât* (“Am cumpărat operele lui Rebreanu *întrucât* se cer la bacalaureat”). În toate aceste cazuri constatăm că teza argumentării *precede* temeiul argumentării. Denumim această relație de întemeiere *argumentare regresivă*.

Exemplul anterior poate fi reformulat astfel: “Suferințele morale nu se văd, *deci* Suferințele morale stârnesc mai puțină milă”. De această dată, temeiul precede teza argumentării. Avem de-a face cu o *argumentare progresivă*. Ea se introduce prin indicatori specifici: *deci* (“Suferințele morale nu se văd, *deci* ele stârnesc mai puțină milă”), *prin urmare* (“Ai săvârșit fapte reprobabile, *prin urmare* vei suporta blamul colegilor”), *asadar* (“Nu ne-ai scris, *asadar* nu am putut să-ti răspundem”), *în consecință* (“Ai distrus mobilierul, *în consecință* îl vei plăti”).

Indicatorii argumentării sunt *semnele exterioare*, aspectele perceptibile ale unei relații de întemeiere. Ei încearcă să ne arate cât mai fidel posibil ce se întâmplă cu ideile noastre atunci când argumentăm. Ideile pe care le promovăm în fața celorlalți se susțin sau se resping reciproc, pot fi indiferente una față de alta și acest fapt este exprimat prin intermediul indicatorilor argumentării. Din “perceperea” acestor indicatori putem să ne dăm seama destul de ușor dacă avem de-a face cu o argumentare, dacă argumentarea este regresivă sau progresivă. Dar limbajul nu este întotdeauna expresia fidelă a ceea ce se întâmplă în gândire. De aici, posibilitatea erorilor de determinare: uneori putem descoperi prezenta unui indicator al argumentării dar, în realitate, el să nu exprime, din punct de vedere logic, o argumentare. Alteori indicatorul argumentării lipsește, dar secvența discursivă este o argumentare, ca în următorul exemplu: “Dar legea ni-i desartă și străină / Când viața-n noi cu greu se mai anină, / Iar datina și mila sunt desarte / Când soru-mea-i flămândă, bolnavă și pe moarte” (Labis), unde textul are, de fapt, următoarea înfățișare: “Legea e desartă și străină *fiindcă* viața în noi cu greu se mai anină...”.

Amplitudinea argumentării poate fi diferită: de la un singur rationament (și un singur temei) în măsură să dovedească o teză până la o încrengătură de rationamente care îndeplinesc același scop. Oricât de amplă ar fi o argumentare, ea poate fi adusă la *secvențele minimale ale argumentării*, acelea în care avem de-a face cu un singur rationament și un singur temei al tezei. Teza argumentării nu intră, de fapt, în tot travaliul argumentativ ci, dimpotrivă, tot acest travaliu argumentativ se pune în mișcare pentru a o dovedi, pentru a o întemeia. Rolul esențial în acest proces complex, amplu și destul de anevoios revine celorlate două elemente: *temeiul argumentării* și *fundamentul argumentării*.

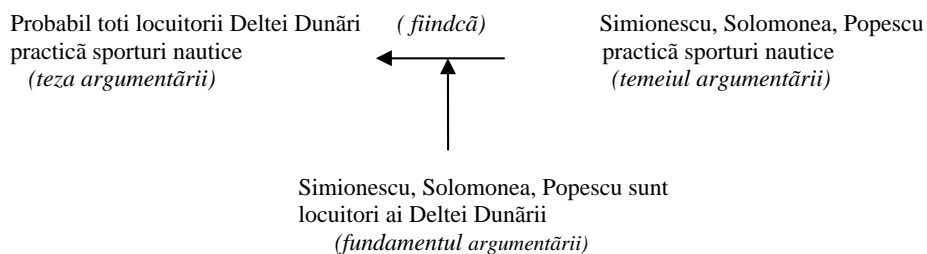
Temeiul argumentării (argumentul, dovada, proba) se concretizează într-o propoziție (dacă argumentarea este minimală) sau în mai multe propoziții (dacă

argumentarea este de mai mare amplitudine)³. Trebuie să facem aici o precizare importantă, de care de multe ori nu se tine seama, ajungându-se la interpretări eronate cu privire la temeiurile sau argumentele utilizate. Este temei, argument, dovadă sau probă nu propoziția ca atare (ca formă logică), ci mai degrabă *continutul propozițional* pe care o propoziție îl aduce în fața interlocutorului. Continutul propozițional se referă la *starea de lucruri* descrisă, iar propoziția ca atare rămâne doar *vehiculul* prin intermediul căruia starea de lucruri este adusă la cunoștința interlocutorului. Ceea ce determină *convingerea* receptorului este o anumită *stare de fapt* adusă drept dovadă de către un interlocutor oarecare.

Dacă argumentul s-ar identifica cu propoziția în calitatea ei de formă logică, atunci toate argumentele ar fi de același tip și ar avea aceeași forță de convingere! Or, practica discursivă ne arată cu toată forța că argumente diferite puse în propoziții de aceeași formă au o forță de convingere diferită în raport cu auditoriul. Deci, argumentul sau temeiul sau proba nu sunt propozițiile ci conținuturile propoziționale, adică stările de fapt descrise de propoziții. În argumentarea elementară:

Am întârziat la prima oră *fiindcă* tramvaiul s-a blocat la Universitate

argumentul este un fapt (blocarea tramvaiului la Universitate) descris prin propoziția-temei (“Tramvaiul s-a blocat la Universitate”) care are o legătură de determinare cu un alt fapt (întârzierea la prima oră) descris prin propoziția-teză a argumentării (“Am întârziat la prima oră”). Numai legătura de determinare dintre cele două fapte descrise face ca propozițiile utilizate să exprime o relație de argumentare. În argumentarea:

argumentele se concretizează în exemplele pe care fiecare propoziție-temei le vehiculează și care constituie suportul generalizării pe care o retine teza argumentării. Fără a intra în detaliile acestei discuții, subliniem că propozițiile-temei, în calitatea lor de vehicule ale argumentelor argumentării, pun în evidență argumente (probe) diferite:

³ Pierre Blackburn, *Logique de l'argumentation*, deuxième édition, Editions du Renouveau Pédagogique Inc., Saint-Laurent (Québec), 1994, pp. 65 - 115; Gilbert Dispaux, *La logique et le quotidien. Une analyse dialogique des mécanismes de l'argumentation*, Les Editions de Minuit, Paris, 1984, pp. 15 - 61;

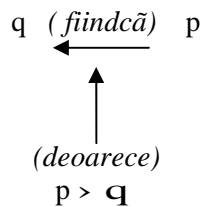
fapte, valori, trăiri, exemple, analogii. Acestea constituie, de fapt, probele argumentării.

Pentru a putea asigura parcursul unei argumentări, argumentele (dovezile, probele) trebuie puse în legătură unele cu altele. Mai exact, dacă vrem să argumentăm caracterul adevărat al unei teze (adică dacă vrem să susținem o teză), atunci vom căuta acele fapte, valori, exemple, analogii care constituie condiții suficiente pentru dovedirea tezei. Prin propozițiile-temei ele vor fi aduse în fața interlocutorului pentru a-l convinge de caracterul adevărat al tezei. Dacă vrem să dovedim caracterul fals al tezei (adică dacă vrem să respingem teza), atunci aducem în fața interlocutorului, prin propozițiile-temei, acele fapte, exemple, valori, analogii care sunt condiții suficiente ale falsității tezei. Aceste legături sunt reținute și evidențiate de *fundamentul argumentării*. El acționează însă în această calitate prin ceea ce vom numi *tehnici de argumentare*.

Argumentarea aduce în atenția interlocutorului un anumit conținut de idei (argumentele sau probele). Acest conținut este vehiculat cu ajutorul raționamentelor. Acestea din urmă constituie *forme de argumentare*. În argumentarea:

Nu pot pronunța nici o sentință *fiindcă* procesul nu e de competența mea

propozițiile “Nu pot pronunța nici o sentință” (teza argumentării) și “Procesul nu e de competența mea” (temeiul argumentării), ca *descripții de fapte*, constituie *conținutul argumentării*, iar schema:

reprezintă *forma argumentării*. Ea este un raționament deductiv bazat pe relațiile dintre adevărul propozițiilor notate prin (p) și (q).

Argumentarea are în componență, în exemplul dat, un singur raționament întemeietor. Dacă este mai amplă, atunci poate beneficia de mai multe raționamente. Aceeași formă de argumentare poate fi utilizată pentru a aduce în fața interlocutorului argumente diferite. Formele prin intermediul cărora punem la dispoziția interlocutorului conținuturile argumentării poartă numele de *tehnici de argumentare*. În esență, tehnicile de argumentare se concretizează în raționamentele folosite pentru întemeierea tezei. Dacă argumentarea se reduce la un singur raționament, atunci tehnica de argumentare este unică. De cele mai multe ori, argumentarea este constituită din mai multe raționamente. Suntem, deci, în prezența mai multor tehnici de argumentare. Când argumentarea conține mai multe tehnici, este posibil ca acestea să fie de același fel (deductive, inductive, analogice), după cum este posibil ca ele să fie

diferite (o îmbinare de tehnici deductive cu tehnici inductive, de exemplu). În general, argumentările utilizează tehnici diferite. Aceasta pentru că ele se completează reciproc și împreună au o putere mai mare de a convinge interlocutorul.

Argumentele și tehnicile de argumentare constituie *ingredientele* indispensabile desfășurării oricărei argumentări. Ele formează *structura argumentării* și au constituit obiect de investigație predilectă pentru aceia care s-au ocupat de problemele argumentării. Totuși, buna desfășurare a argumentării depinde și de alte elemente, care par a fi de natură exterioară actului argumentativ propriu-zis, fie și numai dacă le raportăm la argumente sau la tehnicile de argumentare. Ele constituie așa-numitele *condiții ale argumentării*. Nu putem derula o argumentare, adică nu putem aduce argumente cu ajutorul tehnicilor de argumentare dacă, spre exemplu, interlocutorii nu sunt de acord cu privire la teza argumentării (nu sunt de acord cu faptul că ea poate face obiectul unei argumentări!). Chestiunea acordului asupra tezei nu ține nici de domeniul argumentelor, nici de domeniul tehnicilor de argumentare (ambele sunt posterioare acordului), ea este exterioară naturii propriu-zise a argumentării, dar fără un consens în legătură cu ea nu se poate desfășura o argumentare. Ea face parte din ceea ce numim *condiție a argumentării*, și nu este singura condiție a argumentării.

Orice argumentare trebuie să răspundă imperativului *corectitudinii*. Corectitudinea argumentării este dată de *îndeplinirea simultană a unor exigente legate de argumente, tehnicile de argumentare, condițiile argumentării*. Argumentele trebuie să fie *adevărate*. Aceasta înseamnă că informația adusă prin propoziția-temei trebuie să fie în concordanță cu starea de fapt la care ea se referă. Altfel, avem de-a face cu argumente false (nu aparente). Argumentul “Ionescu n-a fost în localitate când s-a săvârșit furtul” adus în sprijinul tezei “Ionescu nu este autorul furtului” este un argument fals dacă se dovedește că Ionescu a fost în localitate, în timp ce argumentul “Ionescu este un om suferind”, adus în sprijinul aceleiași teze, este un argument aparent, fiindcă el nu are legătură cu faptul evidentiat în teza argumentării.

Tehnica de argumentare trebuie să fie *validă*. Aceasta înseamnă că ea trebuie să răspundă normelor de corectitudine ale rationamentului. Chestiunea este esențială. Dacă argumentele aduse sunt adevărate iar tehnica de argumentare este validă, atunci putem să susținem cu toată certitudinea că *teza argumentării este adevărată*. Validitatea tehnicii de argumentare asigură *conservarea și transmiterea adevărului* de la argumente la teză. Cine poate arăta, într-o argumentare, că argumentele sale sunt adevărate și că rationamentele utilizate sunt corecte, acela dovedește în mod implicit că teza este adevărată. Dacă tehnica de argumentare nu este validă, este posibil ca argumentele să fie adevărate, dar, totuși, teza să fie falsă.

Condițiile argumentării trebuie să fie *asumate și respectate* de către interlocutori. Fiecare dintre participanții la relația argumentativă trebuie să fie de acord cu câteva exigente minimale care fac posibilă argumentarea. A le pune în cauză înseamnă a relua demersul argumentativ din punctul de origine. Exigentele privind condițiile argumentării nu vizează *norme de cognoscibilitate* (adevărul, în cazul argumentelor) sau *norme de rationalitate* (validitatea, în cazul tehnicilor de

argumentare), ci, mai degrabă, *norme de eficientizare* a argumentării (când putem porni într-o argumentare, când se consideră încheiată o argumentare, cum trebuie să ne comportăm ca interlocutori pe parcursul argumentării).

La fiecare dintre aceste niveluri (argumente, tehnici de argumentare, condiții ale argumentării) se pot instala disfuncții. Când disfuncțiile se instalează ca rezultat al intenționalității celui care argumentează, suntem în prezența *sofismelor*. Se urmărește, pe căi nepermise, *persuasiunea* interlocutorului. Se urmărește persuasiunea pentru că, evident, convingerea nu reușește. Disfuncțiile la nivelul argumentelor, la nivelul tehnicilor de argumentare și la nivelul condițiilor argumentării pot fi induse pe căi diferite⁴.

Uneori distorsiunea se realizează prin intermediul *actelor de gândire*. Dai interlocutorului un raționament care are doar aparenta coectitudinii drept un raționament corect, cu toate consecințele favorabile pentru susținerea sau respingerea tezei. Actul de gândire este, în acest caz, vehiculul erorii pusă în circulație în mod intenționat pentru a câștiga (evident, necinstit!) lupta argumentativă. Alteori, *actele de limbaj* constituie instrumentul prin care îl ducem în eroare pe interlocutor. Punem în circulație argumente de o vaguitate evidentă, astfel încât, chiar dacă ele sunt false sau aparente, interlocutorul este pus în imposibilitatea de a determina acest lucru și “acționează” ca și cum ar fi adevărate.

Avem, deci, două criterii după care propunem o sistematizare a sofismelor: *criteriul surselor sau căilor persuasiunii* și *criteriul domeniilor persuasiunii*. Sistematica acestei problematice ar putea arăta astfel:

<i>Domeniile persuasiunii</i>	Argumentele utilizate	Tehnicile de argumentare	Condițiile argumentării
<i>Sursele persuasiunii</i>			
Actele de gândire	S₁	S₂	S₃
Actele de limbaj	S₄	S₅	S₆

1.2. Definirea și inventarul claselor de sofisme S₁ – S₆. Sistematica asupra claselor de sofisme posibile pe care o prezentăm ne poate ajuta, într-o oarecare măsură, în privința înțelegerii naturii sofismelor și a încercării de a defini această “problemă” a raționamentului și nu numai a lui. O primă observație: *sofisme sunt erori ale actelor de argumentare*, adică sunt erori care intervin într-o relație dialogică de ordin discursiv

⁴ Ideea acestui criteriu ne-a fost sugerată de încercarea de sistematizare a sofismelor propusă de Jerry Cederblom și David W. Paulsen: *Why Are Bad Arguments Sometimes Convincing?*, în: *Critical Reasoning. Understanding and Criticizing Arguments and Theories*, third edition, Wadworth Publishing Company, Belmont, California, 1991, pp. 133 - 166;

cu un interlocutor prin care încercăm să-l determinăm pe acesta din urmă – în mod rational firește – să adopte o modalitate opinabilă (convingere, considerare, părere indecisă, contestare) în legătură cu adevărul unei teze pe care o supunem dezbaterii. Din acest motiv, ni se pare că afirmația conform căreia sofisme sunt *erori de logică* este o neînțelegere flagrantă – în cel mai fericit caz – a naturii acestei situații de rationare. Pentru logică numai rationamentul și întemeierea corecte sunt relevante, iar dacă cineva respectă regulile rationamentului corect puse la îndemână de logică ar trebui, în mod normal, să nu facă niciodată erori! Dacă face, atunci a ieșit cu arme și bagaje din domeniul logicului pur și a intrat în domeniul ... practicii logice unde, normal, se poate greși. Dar practica logică unde se manifestă cel mai frecvent erorile de întemeiere este argumentarea.

Anumite paralelisme pot fi ilustrative din acest punct de vedere. Sectoare întregi din matematică ne dau regulile calculului corect. Dacă cineva greșeste la calcul, problema aceasta nu este o chestiune care aparține acestor sectoare ale matematicii ci a celui care face calculul. Unii pot să greșească, alții nu pe baza aceluiași reguli valabile pentru toți. Medicina pune la dispoziția celui care se inițiază în domeniu cunoscute și reguli în baza cărora sunt tratate anumite boli. Dar tratamentul acordat de doi medici poate fi diferit în unul și același caz pentru că administrarea tratamentului nu mai ține de medicină, ci de aplicarea practică a cunoscintelor acestui domeniu.

A doua observație: ca eroare de argumentare, sofismul poate avea *sursa în cele trei elemente care constituie contextul de manifestare al argumentării: argumente, tehnici de argumentare, condiții ale argumentării*. Atunci când erorile tin de argumentele aduse, sofisme sunt determinate de faptul că interlocutorului i se propun drept temeuri *neadevăruri*, propoziții care au doar aparența adevărului dar care nu sunt adevăruri în realitate. Regăsim aici critica pe care Platon o face în dialogul *Phaidros* retoricii pentru faptul că înșeală multimea în convingeri pe baza confuziei pe care o introduce între *adevăr* și *verosimil*⁵. Când erorile tin de tehnica de argumentare utilizată în relația dialogală, sofisme sunt determinate de faptul că mecanismele de

⁵ Redăm un pasaj semnificativ din textul dialogului platonician: “Într-adevăr, în tribunale nimeni nu se interesează cât de cât de adevărul lucrurilor, ci numai de ceea ce poate convinge: acest ceva este verosimilul, singurul pe care trebuie să-l ai în vedere când îți propui să vorbești potrivit regulilor artei. Ba chiar există cazuri când nu trebuie să relatezi lucrurile așa cum s-au petrecut dacă acestea nu s-au petrecut în chip verosimil; fie că e vorba de acuzare sau de apărare, numai lucrurile verosimile trebuie aduse în discuție. și, în orice împrejurare, oratorul trebuie să aibă în vedere numai verosimilul și să nu-i pese câtuși de puțin de adevăr. Căci verosimilul, străbătând discursul de la un cap la altul, e singurul din care se năște o artă împlinită”. și o aplicație imediată a regulii: “El (Tisias, n.n. C.S.) a născocit, pare-se, acest exemplu mestesugit cu atâta artă și deopotrivă plin de adâncime. El a scris că dacă un om firav și curajos l-a bătut pe unul voinic dar fricos și i-a furat mantaua sau alt lucru, drept care este adus la judecată, atunci nici unul din cei doi nu are să spună adevărul. Fricosul trebuie să susțină că cel curajos n-a fost singur când l-a bătut, la care celălalt va încerca să facă dovada că de fapt erau singuri, și va folosi argumentul acesta: «Așa cum arăt, m-am fi putut eu atinge de unul care arată ca el?». Iar cel bătut nu-si va mărturisi, desigur, propria-i slăbiciune, ci va recurge la o nouă minciună, care-i va oferi părții adverse o replică hotărâtoare” (*Phaidros*, 272d - 274a,b,c în: Platon, *Opere*, IV, Editura științifică și Enciclopedică, București, 1983, pp. 481 - 482);

întemeiere sunt *incorecte* (nevalide). În acest caz, argumentele pot fi propozitii adevărate în realitate, dar ele nu sunt decât *argumente aparente*. Ceea ce înseamnă că, chiar adevărate fiind, legătura lor cu susținerea sau respingerea tezei (concluziei) nu este necesară ci numai aparentă. În sfârșit, erori în argumentare pot apărea chiar dacă argumentele sunt enunțuri adevărate iar tehnicile folosite pentru întemeierea tezei sunt corecte. În acest caz, nu sunt respectate anumite *exigente ale desfășurării normale* a unui act argumentativ, exigente cu care, initial au fost de acord toți participanții la relația dialogică sau care rezultă în mod indubitabil din modul de desfășurare a unei astfel de relații (faptul că trebuie să ascuți și argumentul părții adverse într-o argumentare dialogică este un precept fără de care nu se poate desfășura o argumentare).

Evident, s-a lărgit în mod substanțial plaja de selecție a sofismelor, ceea ce dă, în opinia noastră, o viziune mai amplă asupra acestor tipuri de erori de argumentare. Aceste trei categorii de sofisme, identificate după criteriul *domeniului* în care ele își au originea, nu sunt identice din punct de vedere al unei ierarhii valorice. De exemplu, *sofisme de argument* și *sofisme de tehnică de argumentare* pot fi considerate *sofisme intrinseci* deoarece ele tin de structura internă a unui act de argumentare, în timp ce *sofisme de condiție* pot fi considerate *sofisme extrinseci* fiindcă ele sunt exterioare actului de argumentare propriu-zis. Totuși, chiar dacă astfel de ierarhizări se pot face, fiecare categorie de sofisme împiedică – atunci când este prezentă în actul argumentării – desfășurarea normală a unui astfel de proces, respectiv deteriorează natura întemeierii tezei și facilitează – atunci când reușește – obținerea de convingere pe căi imorale din punctul de vedere al raționalității.

A treia observație: cum sugerează foarte bine și textul platonician invocat, *trebuie să existe o anumită asemănare* între ceea ce e adevărat, ceea ce e corect și ceea ce e normal și aparentă. Iar această asemănare vizează din nou cele trei surse ale erorilor: argumentul, tehnica și condițiile. Argumentele aparent adevărate trebuie să se asemene cu cele adevărate, tehnicile aparent corecte trebuie să se asemene cu cele corecte în realitate, respectarea aparentă a condițiilor trebuie să aibă o legătură cu respectarea reală. Altfel, posibilitatea ca interlocutorul să ia drept adevărat un argument fals, corectă o tehnică aparent corectă, o respectare aparentă a condițiilor argumentării drept o respectare reală se reduc până la anulare. Adresându-i-se în mod imaginar lui Tisias, Socrate face următoarea afirmație: “Ascultă, Tisias, mai înainte ca tu să-ți faci apariția, noi tocmai afirmăm că verosimilul acesta pătrunde în mintea multimei tocmai din pricina asemănării lui cu adevărul” (*Phaidros*, 273d).

Chestiunea tine aici de ceva asupra căruia a atras atenția încă Aristotel în *Topica*⁶: este foarte dificil să identifice și să stabilești diferențele între lucrurile asemănătoare sau să identifice și să stabilești asemănările dintre lucrurile foarte diferite. De la determinarea asemănării nu e decât un pas până la extrapolarea identității, iar pasul acesta e făcut cu și mai multă ușurință și rețeziune atunci când este vorba să

⁶ Aristotel, *Topica*, I, 16, 17, 108a, în: Aristotel, *Organon*, II, Editura IRI, București, 1998, pp. 328 - 329;

stabilești asemănări între argumente, tehnici de argumentare sau condiții ale argumentării. Asemănările lucrurilor asemănătoare se văd de către toți, diferențele lucrurilor diferite la fel. Mai dificilă este calea inversă. Nu este aici, în primul rând, o chestiune de raționalitate, ci mai degrabă una ce ține de psihologia cognitivă umană. Or, argumentarea nu este nici ea una ce ține numai de raționalitate, chiar dacă nucleul ei dur se concentrează pe ideea de raționalitate.

A patra observație: *sofismul este o eroare comisă cu intenție*. Intenția este una bine determinată: a determina convingerea (pentru interlocutor) și iluzia convingerii (pentru cel care argumentează) în legătură cu adevărul sau falsitatea unei anumite teze. Dacă din punctul de vedere al receptorului nu există nici o diferență între argumentarea corectă și argumentarea sofistică (pentru că el nu își dă seama că este dus în eroare), din punctul de vedere al dialecticianului diferența este esențială: acesta din urmă este conștient că propune o falsă argumentare interlocutorului, o face în deplină cunoștință de cauză și, mai mult, chiar cu conștiința îndeplinirii unui scop care nu îi reușește pe calea normală a argumentării corecte. Este motivul pentru care, de la Platon și până la unii dintre teoreticienii contemporani, s-a tot vorbit de o responsabilitate morală a celui care pune în mișcare argumentări sofistice.

Este o *manipulare* aici, în accepțiunea cea mai largă al termenului, și nu întotdeauna regăsită în sensul ei restrâns și peiorativ cu care modernitatea asociază acest termen mai ales în domeniul discursului politic⁷. Constăngerile etice ar putea interveni doar când rezultatele pentru care sunt puse în mișcare erorile sunt indezirabile. Altfel, a face binele chiar prin sofism e un...bine! Din punctul de vedere al raționalității pure însă, problema erorii rămâne impardonabilă.

Am putea să spunem că *sofismul este o eroare intenționată de argumentare determinată de aparenta adevărului unui argument, de aparenta corectitudinii unei tehnici de argumentare sau de aparenta respectării condițiilor de argumentare, eroare prin care se obține convingerea interlocutorului*.

Să încercăm a face ordine în această diversitate de sofisme – din care fiecare autor subliniază câteva pe care le consideră mai importante – prin ilustrarea sofismelor care populează fiecare dintre cele șase clase determinate după criteriul domeniului persuasiunii și criteriul sursei persuasiunii.

Clasa **S₁** (sofisme de argument induse prin actele de gândire) cuprinde: *argumentum ad baculum* (argumentul fortei), *argumentum ad hominem* (argumentul referitor la persoană), *argumentum ad verecundiam* (invocarea autorității ca probă), *argumentum ad populum* (argumentul referitor la opinia multimei), *argumentum ad misericordiam* (argumentul referitor la milă), *argumentum referitor la popularitate* (invocarea popularității ca probă);

Clasa **S₂** (sofisme de tehnică argumentativă induse prin actele de gândire) cuprinde următoarele sofisme: *sofismul falsei dileme*, *sofismul negării antecedentului*,

⁷ O analiză și o sistematizare a conceptului de *manipulare*, însoțite de ilustrații semnificative, am propus în: Constantin Sălăvăstru, *Discursul puterii. Încercare de retorică aplicată*, Editura Institutul European, Iași, 1999, pp. 132 - 146;

sofismul afirmării secventului, sofismul celui de-al patrulea termen (“quaternio terminorum”), *sofismul generalizării pripite, sofismul cauzei false, sofismul falsei analogii, petitio principii, sofismul concluziei irelevante, post hoc, ergo propter hoc* (“după aceasta, deci din cauza aceasta”);

Clasa **S₃** (sofisme de condiții ale argumentării induse de actele de gândire) cuprinde: *sofisme de confruntare* (diferențiate de van Eemeren și Grootendorst în: “sofisme ale limitării punctelor de vedere”, “sofisme ale limitării persoanelor care au dreptul de a propune puncte de vedere”, “sofisme ale limitării atitudinii critice față de punctele de vedere afirmate”), *sofisme de roluri* (“sofismul prezentării tezei ca un adevăr cunoscut care nu are nevoie de a fi dovedit”, “sofismul prezentării de puncte de vedere nonfalsificabile”, “sofismul inversării dovezii”), *sofisme de acord* (“sofismul falsului acord asupra premiselor”, “sofismul refuzului unei premise care constituie obiect al acordului”), *sofisme de închidere a unei argumentări* (“sofismul retragerii tezei”, “sofismul acceptării tezei adversarului”);

Clasa **S₄** (sofisme de argument induse prin actele de limbaj) cuprinde: *echivocatia, sofismul incoerenței între gânduri și cuvinte* (Blackburn), *sofismul determinat de accent, sofismul ambiguității*;

Clasa **S₅** (sofisme de tehnică argumentativă induse prin actele de limbaj) cuprinde: *sofismul compozitiei, sofismul diviziunii, sofismul întrebării complexe, sofismul caricaturii* (sau *sofismul falsei reprezentări*);

Clasa **S₆** (sofisme de condiții ale argumentării induse prin actele de limbaj) cuprinde: *ignoratio elenchi* (ignorarea tezei care trebuie argumentată), *sofisme de puncte de vedere* (“sofismul atribuirii de puncte de vedere fictive adversarului”, “sofismul denaturării punctelor de vedere”).

2. Aplicații: sofismul în textul jurnalistic

Vom încerca să determinăm prezenta sofismelor în discursul mediatic (mai exact, într-o specie a lui: discursul jurnalistic) și să analizăm structura, funcțiile și efectul pe care le pot avea astfel de “imoralități” întâlnite în practica discursivă jurnalistică. Evident, cercetarea noastră are în atenție cotidienele supuse cercetării (“Adevărul”, “Ziua”, “România liberă”, “Evenimentul zilei”, “Monitorul”) și tipurile de articole avute în atenție (articole de fond, articole-editoriale, articole-dezbateri, articole-dezvăluire, articole de rubrică, articole publicitare).

2.1. Sofisme de argument induse de gândire (S₁). O primă categorie de sofisme pe care vrem să o ilustrăm este aceea a *sofismelor de argument induse de gândire*. Este vorba aici de utilizarea “argumentelor aparente” atunci când vrei să induci o anumită concluzie la cititor. Una dintre cele mai frecvente erori de acest fel este așa-numitul *argumentum ad personam* (în loc să se combată teza unui interlocutor se aduc în discuție – prezentându-se drept probe – anumite calități, fapte sau relații ale persoanei care argumentează, acestea din urmă neavând nimic de-a face – din punct de vedere rațional, firește - cu teza incriminată). Fie următoarea secvență:

“... Pariuri puerile și egocentrice ale unor editorialisti care nu-si dau seama la ce tragică diversiune participă, lăsându-se duci de plăcerea bârfei, de creșterea importanței personale sau de iluzia creșterii tirajelor” (Romulus Rusan, *Diversiuni și iluzii*, “Tableta de luni”, “România liberă”, 16 martie, 1998);

În conturul extins al textului cu titlul de mai sus, publicat la rubrica “Tableta de luni” a cotidianului “România liberă”, autorul aduce în atenție imaginea României în străinătate, pe care o constată tot mai proastă, și se întreabă în mod firesc care este cauza unei atari situații. Constatând – la observația unui “fost ambasador al unei importante țări europene” în România – că articolele din străinătate sunt scrise pe baza articolelor din țară, autorul vrea să ne arate că motivele acestei imagini defavorabile pe care o are România constau în principal în “moralitatea” editorialistilor români. Or, analiza logică chiar și sumar efectuată ne arată clar că nu există o relație de determinare directă între “moralitatea”, “egocentrismul”, “plăcerea bârfei”, “importanța personală”, “tirajul cotidianelor” (care sunt calități sau laturi ale celor care scriu editoriale sau articole) și imaginea falsă pe care o regăsim în gazetele din Occident la adresa României. Este o *aparentă* legătură de condiționare, fiindcă calitățile persoanei nu pot determina o stare de fapt care nu depinde (sau n-ar trebui să depindă) de aceste calități și aceste persoane. De fapt, aici *argumentul nu este argument* așa cum se pretinde a fi!

Dacă am vrea să aducem argumente prin care să arătăm că imaginea proastă pe care România o are în Occident este nereală, atunci ar trebui să aducem în discuție fapte, exemple, ilustrații, analogii care contrastează semnificativ cu această imagine deplorabilă: că avem o creștere economică, că asistăm la creșterea nivelului de trai, că sunt rezolvate problemele de asistență socială, că sunt rezolvate problemele relațiilor interetnice etc., etc., elemente care sunt determinante, într-adevăr, pentru imaginea pe care un stat o are în ochii celorlalți. Dacă aceste elemente s-ar manifesta în fapt, indiferent de ce ar spune editorialistii mânati de egocentrism, bârfă, tiraje, imaginea ar fi, fără îndoială, una pozitivă. Cu siguranță și în cazul altor state sunt editorialisti care scriu prost despre țara lor, dar imaginea nu e denaturată pentru că “faptele” de care am vorbit sunt cele care crează în realitate această imagine. Nu e România singura țară despre care editorialistii scriu defavorabil, dar e una dintre cele care au o imagine destul de sifonată! De ce?

Totusi, ne putem pune cu temei întrebarea dacă asistăm aici la o eroare grosolană de argumentare (asa cum am putea deduce din analiza pur logică a secvenței date) sau dacă nu există un temei pentru a justifica prezenta unei astfel de proceduri în contextul dat. Unele explicații am putea găsi în ceea ce Gilles Gauthier numește *argumentarea periferică*, prezentă cu deosebire în comunicarea politică⁸. Textul pe care îl analizăm este, tematic cel puțin, unul de esență politică, ce ne dă o oarecare

⁸ Gilles Gauthier, *L'argumentation périphérique dans la communication politique. Le cas de l'argument «ad hominem»*, in: *Argumentation et rhétorique* (II), Hermes 16: Cognition, Communication, Politique, CNRS Editions, Paris, 1995, pp. 167 - 185;

încredere în încercarea de a explica prezenta sofismului *ad personam* (*ad hominem*) în în secvența dată.

Fără nici o îndoială, textul politic este, prin însăși natura sa, unul polemic⁹. Argumentarea într-o astfel de situație presupune *omul politic*. Destule referințe care intervin atunci când argumentăm într-un astfel de domeniu au în vedere fapte, relații, situații ce privesc omul politic. El nu este, totuși, element structural al unei argumentări (asa cum se vede ușor din identificarea componentelor structurale ale argumentării). Din acest motiv, referințele care se fac la el rămân încadrate unei *argumentări periferice*. Iar cele mai importante referințe de acest fel vizează persoana omului politic. Astfel se explică prezenta sofismului *ad hominem* într-o astfel de argumentare.

Pentru Gilles Gauthier, orice comunicare politică are trei constituenți diferite: imaginea, argumentarea «ideologică» și argumentarea «periferică». Ultimul ne interesează cu deosebire. Comunicarea politică este terenul unei *confruntări polemice* între actorii politici. Aceștia din urmă, observă autorul, sunt animați nu numai de a face să prevaleze ideile lor în devotarea ideilor celorlalți, dar și de a ieși învingători din această confruntare. Pentru aceasta ei recurg nu numai la argumente care vizează concepția lor despre lume și organizarea politică a ei, dar și argumente care privesc în special «cadru opozițional al politicului»: poți pune sub semnul întrebării valoarea adversarului dacă aduci în confruntarea politică aspecte mai puțin favorabile din trecutul lui politic sau fapte impardonabile din viața sa privată. Dacă n-ai fi în confruntare cu el, evident nu ai răscoli asemenea elemente prezentându-le ca argumente, dar dacă ești și vrei să și câștigi, atunci poți recurge fără remuscări. De aceea, «argumentarea periferică este ansamblul procedurilor discursive ale comunicării politice care se raportează în mod formal la natura sa polemică» [8:170].

Descoperim, în secvența discursivă care ne servește drept «studiu de caz» pentru ilustrarea sofismului *ad hominem*, aproape toate situațiile pe care autorul invocă le descoperă pentru o astfel de eroare de ordin discursiv: *argumentul «ad hominem» circumstantial* (ataci ideea persoanei prin atacarea credibilității persoanei: consideri poziția unor editorialiști cu privire la imaginea României drept falsă pe motiv că ei sunt lipsiți de credibilitate), *argumentul «ad hominem» personal* (discreditezi o idee prin discreditarea persoanei care o susține: nu se poate susține imaginea defavorabilă a României de niste editorialiști care sunt egocentriți, urmăresc propria persoană, creșterea tirajelor etc.).

Este infinit probabil că dacă secvența de discurs jurnalistic ar fi aparținut unui domeniu științific oarecare, sofismul în cauză nu și-ar mai fi avut loc fiindcă astfel de domenii nu îngăduie decât «argumentări ideologice», acelea periferice fiind cu totul irelevante și inoportune din punctul de vedere al științei. E adevărat că și știința este, de multe ori, o confruntare polemică, dar nu pentru a câștiga o bătălie ci pentru a triumfa o... idee! Or, o idee nu poate să triumfe prin calitățile celui care o pune în circulație, ci

⁹ Constantin Sălăvăstru, *Discursul puterii. Încercare de retorică aplicată*, Editura Institutul European, Iași, 1999, pp. 99 - 103;

prin alte idei care o susțin. Acestea din urmă devin adevăratele argumente confirmative ale ideii în cauză.

Există și un alt temei, poate mai mult de ordin psihologic, pentru care sofismul *ad hominem* își face apariția în diferite secvențe de discurs. *Nu putem să rupem complet anumite calități sau situații ale persoanei de actele pe care le săvârșeste sau de tezele pe care le susține.* Este, până la urmă, o *analogie* care se propune între “ființa” persoanei și “ființa” ideii pe care o susține. Sunt destule cazuri în care analogia este întemeiată și relevantă. Dar sunt și mai multe în care astfel de analogii sunt irelevante și purtătoare de cunoaștere deformată. Or, tocmai pe această extrapolare nejustificată mizează și acela care utilizează o astfel de argumentare ca fiind necesară și relevantă pentru situația în cauză.

Un alt argument sofisticat din această categorie este *argumentul autorității* (“argumentum ad verecundiam”). De unde vine caracterul sofisticat al unei argumentări bazată pe invocarea autorității? Evident, din utilizarea neadecvată a acestui argument. Woods și Walton¹⁰ consideră că există cinci condiții de adecvare a unui astfel de argument, condiții a căror respectare ar putea garanta corectitudinea argumentării bazate pe invocarea autorității: (a) *autoritatea trebuie să fie interpretată corect* și, mai ales, utilizată corect într-o încercare de argumentare (citatele puse pe seama unui expert să fie exacte, să nu fie rupte din contextul în care ele s-au produs, să nu conțină omisiuni care ar putea altera sensul și înțelegerea, dacă e vorba de o argumentare în planul oralității, atunci accentul sau intonația să nu schimbe înțelesul citatelor din autoritatea pe care o invocăm în susținerea sau respingerea unei teze etc.); (b) *autoritatea trebuie să aibă în mod real o competență specifică* într-un domeniu dat (în care argumentăm), un mare prestigiu și o mare popularitate (precauția ne atrage atenția că nu trebuie să apelăm la false autorități: sunt necesare criteriile ale determinării competenței în domeniul dat, criteriile prin care să determinăm profunzimea prestigiului sau amplitudinea popularității); (c) *judicata expertului (autorității) care se invocă în argumentare trebuie să aparțină în mod real domeniului său de competență* (dacă invocăm o judecată a unei autorități într-un domeniu, dar judecata aparține, de fapt, altui domeniu, atunci suntem fără doar și poate în fața unei argumentări sofisticate; ce ne facem însă atunci când domeniul în care argumentăm este unul interdisciplinar? mai uzăm de invocarea autorității pentru a susține sau respinge o teză?); (d) în principiu, *trebuie să se poată dispune de o probă directă* (dacă facem apel la autoritate, la un expert într-un domeniu oarecare în care se produce argumentarea, atunci acesta din urmă ar trebui, în principiu, să fie în posesia unei probe autentice, directe din care să rezulte certitudinea că proba este una de natură obiectivă); (e) *este necesară o tehnică de consens* pentru a putea arbitra dezacordurile între autoritățile egal calificate (este posibil ca, în legătură cu o problemă oarecare, să existe dezacorduri chiar între

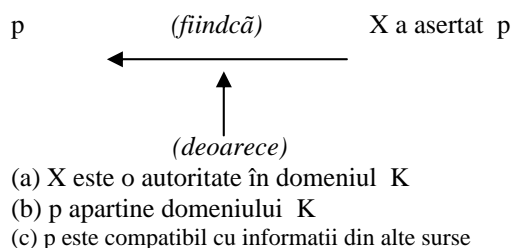
¹⁰ John Woods, Douglas Walton, *Critique de l'argumentation. Logiques des sophismes ordinaires*, tr.fr., Editions kimé, Paris, 1992, pp. 41 - 46;

autoritățile reale ale domeniului; se pune problema cum utilizăm, în acest caz, argumentul bazat pe autoritate?).

Ne putem da ușor seama că nerespectarea fiecăreia dintre aceste condiții de adecvare este sursa unei categorii de sofisme ale autorității (“ad verecundiam”). Autorii la care am făcut aluzie consideră că, ținând cont de condițiile de adecvare propuse, următoarea structură a unei argumentări bazată pe invocarea autorității poate garanta utilizarea adecvată în practica discursivă a acestui argument de tip *ad verecundiam* [10:46]:

- 1 - X este o autoritate reală în domeniul K
 - 2 - $p \in K$
 - 3 - X aserțază că p
 - 4 - p este compatibil cu informația pertinentă obținută din alte surse
- deci p

Într-o interpretare structurală a argumentării, această susținere prin invocarea argumentului autorității ia forma următoare:

structură ale cărei elemente sunt analizate cu acuritate de către autori prin prisma rolului și importanței într-un astfel de act de argumentare. Această structură a argumentului bazat pe autoritate are elemente de siguranță a corectitudinii în plus față de cele propuse de Hamblin¹¹:

Tot ce spune X este adevărat
X spune că p
Deci: p

sau Salmon¹²:

X este o autoritate reală cu privire la p
X aserțază p
Deci: p

¹¹ C.L.Hamblin, *Fallacies*, Methuen, London, 1970, p. 218;

¹² W.Salmon, *Logic*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1963, p. 64 (Cf. Woods and Walton, *loc.cit.*, p. 41);

Ilustrațiile în acest domeniu pot merge pe linia nerespectării condițiilor de adecvare la care am făcut aluzie. Fie secvența discursivă:

“Argumentele specialistilor, reprezentanților ministerului nu au reușit însă să clinească din loc opiniile membrilor Camerei Deputaților. Acestia doresc reforma dar nu în forma pe care o propune MEN. Anghel Stanciu, președintele Comisiei de Învățământ a Camerei, consideră că echipa ministerială condusă de Andrei Marga este un «Mercedes fără frâne». Anghel Stanciu gândește desconggestionarea în sensul reorganizării materiei nu al reducerii numărului de ore” (Mihaela Jitea, *Ministrul Educației se dă cu învățământul peste cap*, “Ziua”, 15 iulie 1998).

Avem, în acest text, apelul la autoritate pentru a argumenta un act de respingere a unei teze (propunerea de reformă a învățământului înaintată de MEN). Numai că, în realitate, invocarea autorității nu respectă, în acest caz, condiția de adecvare (c): autoritatea care se invocă (și din care este luat un citat) nu are competență în domeniul din care judecata pusă în circulație face parte (domeniul activității educaționale), ci, dacă e o competență, e în alt domeniu (specializarea sa de la Universitatea Politehnică). Suntem, deci, în fața unei argumentări sofisticate bazată pe invocarea autorității. În următorul exemplu:

“Impozitul pe bogăția afișată pare să fie, în opinia președintelui României, Emil Constantinescu, una dintre soluțiile pentru îmbunătățirea fiscalității din țara noastră. Prezent vineri seara la o dezbateră organizată în platourile TVR, președintele Constantinescu și-a exprimat opinia potrivit căreia fiscalitatea din țara noastră nu este mai mare decât cea din alte țări din fostul lagăr socialist sau chiar din Occident. «Nu se iau banii de la cei care-i acumulează prin mijloace necinstite, din economia subterană, de la cei care sunt mult prea bogați față de ceea ce realizează efectiv pentru societate» a spus președintele referindu-se la necesitatea introducerii impozitului pe bogăția afișată” (Cristian Oprea, *Emil Constantinescu vrea “impozit pe bogăția afișată”*, “Evenimentul zilei”, 15 februarie 1999)

nu sunt respectate mai multe condiții de adecvare: (b): președintele nu este o autoritate în domeniul în care se pronunță, nu are prestigiu și nici popularitate în analiza mecanismelor financiare ale economiei naționale; (d): nu e adusă în discuție nici o probă directă pentru cele afirmate; (e): afirmațiile sale intră în contradicție cu cele ale unor experți în domeniu. Iar în secvența discursivă:

“Președintele PDSR, Ion Iliescu, a declarat ieri în cadrul unei conferințe de presă că Decretul prezidențial prin care Radu Vasile a fost demis din funcția de premier este anticonstituțional. El a cerut președintelui Emil Constantinescu să intre în legalitate prin retragerea documentului amintit. Șeful PDSR a anunțat că partidul său este gata să susțină un «guvern de serviciu» care să fie capabil să gestioneze țara și să pregătească alegerile «fie anticipate, fie la termen»” (Mihai Toader, *Iliescu îi cere lui Constantinescu să revină asupra revocării premierului*, “Ziua”, 15 decembrie 1999)

avem din nou un sofism al autorității care apare datorită nerespectării condiției (a) de adecvare: autoritatea trebuie să fie interpretată și utilizată corect în ceea ce a declarat (punerea între ghilimele a sintagmei «guvern de serviciu», aparținând lui Iliescu, este percepută ca o ironie care deformează sensul textului autorității invocate; apoi,

sintagma este scoasă din context și utilizată cu alte sensuri decât a utilizat-o autoritatea la care se face trimitere).

Argumentum ad populum este, pentru Blackburn, un argument ce constă în “a justifica ideea că ceva este adevărat sau corect prin simplul fapt că un mare număr de persoane afirmă acest lucru, fără a exista rațiuni temeinice de a gândi că persoanele respective nu pot să se înșele”[3:259]. Warnick și Inch consideră că “un sofism *ad populum* se produce atunci când esența unui argument este eludată și cel care argumentează face apel în schimb la o opinie populară pentru a justifica o teză”¹³. Următorul text se încadrează în aceste exigente minimale:

“În ultimul an, acoperirea CONNEX a crescut cu 400%. Oferim acoperire pentru 92% din populația României. De la Timisoara la Constanta, de la Craiova la Iasi, de la Satu-Mare la Bucuresti, pe platformele petroliere din Marea Neagră și în stațiile de metrou, oriunde există oameni, există CONNEX” (*Vă oferim cel mai bun GSM posibil*, text publicitar în “Evenimentul zilei”, 15 iulie 1999)

și exprimă, în esența sa, o argumentare sofisticată de tip *ad populum*: “Toti oamenii se abonează la Connex, abonează-te și tu!”. Johnson și Blair¹⁴, analizând argumentul *ad populum* (“fallacy of popularity”), consideră că el poate fi utilizat atât în susținere:

Toată lumea crede că p
Deci: p este adevărat

cât și în respingere:

Toată lumea nu crede că p
Deci: p este fals

Ne dăm lesne seama că o explicație a argumentărilor bazate pe opinia multimei (“ad populum”) trece dincolo de instrumentele logicii tradiționale și angajează cel puțin trei sisteme de logică de ultimă noutate: logica opinabilului (care sunt relațiile de determinare dintre opiniile noastre?), logica plurativă (ce relații se pot determina între propoziții determinate de sintagme precum: majoritatea, cei mai mulți, extrem de mulți etc.?)¹⁵ și logica fuzzy (cum se pot determina cuantificările în situația în care delimitările, demarcațiile sunt vagi?)¹⁶.

¹³ Barbara Warnick, Edward S. Inch, *Critical Thinking and communication. The Use of reason in Argument*, Macmillan Publishing Company, New-York, 1989, p. 133;

¹⁴ R.H. Johnson, J.A. Blair, *Logical self-defense*, McGraw-Hill Ryerson, Toronto, 1977, p. 158;

¹⁵ Gr. C. Moisil, *Essais sur les logiques non chrysippiennes*, Editions de l'Académie Roumaine, Bucarest, 1972, pp. 164-180; 631-672; Nicholas Rescher, *Venn Diagrams for Plurative Syllogisms*, in: Nicholas Rescher, *Topics in Philosophical Logic*, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht-Holland, 1968, pp. 126-133;

¹⁶ R.E. Bellman, L.A. Zadeh, *Local and Fuzzy Logics*, in: J. Michael Dunn, George Epstein (eds), *Modern*

Există destule probleme controversate în legătură cu argumentul falacios *ad populum*. În principiu, ar trebui ca întotdeauna o astfel de argumentare să aibă un caracter sofistic, fiindcă nu există nici un temei rational pentru a acorda credit la ceea ce spune multimea. Dacă apelul la autoritate era justificat din anumite puncte de vedere (expertul cunoaste mai bine domeniul în care se produce argumentarea), în privinta opiniilor multimii nu există o asemenea motivatie pentru a le utiliza ca probe. Totusi, de multe ori, se actionează după principiul “Toti o fac, fă-o si tu!”, care este un argument *ad populum*. Numai credinta subiectivă că acești multi n-ar putea să se însele ne împinge să utilizăm opiniile multimii drept argumente în diferite situatii de întemeiere. O remarcă interesantă găsim în legătură cu creditul care s-ar putea acorda multimii: “dacă s-ar decide valoarea ideilor prin numărul de oameni care le acceptă, atunci nu am accepta niciodată ideile noi. Fiecare dintre ideile noi nu este acceptată, în punctul de plecare, decât de un număr mic de oameni. Ele nu se răspândesc decât dacă le înlocuiesc pe cele vechi pentru că sunt mai convingătoare”¹⁷. În mod cert, mai sunt și alte sofisme ce intră în această primă categorie (S_1), dar nu este intentia noastră de a epuiza această clasă de sofisme, ci de a atrage atentia asupra identității ei și a da ilustrările cele mai pertinente și, în parte, cele mai cunoscute.

2.2. Sofisme ale tehnicilor de argumentare induse de gândire (S_2). Această clasă de sofisme poate fi lesne identificată și ilustrată, deoarece ea cuprinde ansamblul erorilor de logică care intervin la nivelul tehnicilor de argumentare. Un inventar al acestor erori de logică întâlnim la Irving M.Copi¹⁸, identificate în legătură cu inferentele analizate la fiecare capitol de logică elementară. Avem la îndemână, însă, și instrumente proprii pentru a trasa conturul acestei categorii de sofisme. Atunci când am analizat diferitele clase de tehnici de argumentare, am subliniat că ele se constituie ca parcursuri necesare de la premise la concluzie. Prin urmare, tot ceea ce iese în afara necesarului, dar se propune ca necesar se încadrează în această clasă de sofisme.

Regula după care putem să delimităm sofismele acestei clase este relativ simplă: orice încălcare a unei norme de corectitudine logică duce la apariția unui sofism de acest tip. În funcție de delimitarea tehnicilor de argumentare se determină și sofismele proprii acestei grupe. Tehnicile deductive inferentiale bazate pe implicatie dau două cazuri de sofisme: *sofismul negării antecedentului* (“Denying the Antecedent”) și *sofismul afirmării consecventului* (“Affirming the Consequent”). Se știe că, în măsura în care între două propozitii oarecare există o relație de conditionare suficient-necesară, putem să construim două tehnici de argumentare validă:

Uses of Multiple-Valued Logic, D.Reidel Publishing Company, Dordrecht-Holland-Boston USA, 1977, pp. 103-165; L.A.Zadeh, *The Concept of a Linguistic Variable and its Application to Approximate Reasoning*, I,II,III, “Information Sciences”, 8, pp. 199-249; 301-357; 9, pp. 43-80, 1975;

¹⁷ Madsen Pirie, *The Book of the Fallacy*, Routledge & Kegan Paul, London, 1985, p. 127 (Cf. Pierre Blackburn, *loc.cit.*, p. 260);

¹⁸ Irving M.Copi, *Introduction to Logic*, MacMillan Company, New-York, 1953;

$$\frac{p \supset q}{p}$$

q

ca în exemplul:

Dacă fenomenele sunt cunoscute, atunci ele pot fi supuse observației
Reprezentările sunt cunoscute
Deci: Reprezentările pot fi supuse observației

și:

$$\frac{p \supset q}{\neg q}$$

$\neg p$

ca în exemplul:

Dacă fenomenele sunt cunoscute, atunci ele pot fi supuse observației
Fenomenele paranormale nu pot fi supuse observației
Deci: Fenomenele paranormale nu sunt cunoscute

Pornind de la aceeași relație de condiționare suficient-necesară între două propoziții, pot fi construite două tehnici de argumentare nevalide:

$$\frac{p \supset q}{q}$$

p

care, dacă este propusă ca tehnică validă de argumentare, dă naștere *sofismului afirmării secventului*, și:

$$\frac{p \supset q}{\neg p}$$

$\neg q$

care, dacă este propusă ca o schemă de argumentare validă, dă naștere *sofismului negării antecedentului*.

Pentru Van Eemeren și Grootendorst, aceste două sofisme își au originea în “confuzia dintre condiția necesară și condiția suficientă” [1:193], iar dificultatea în identificarea unor astfel de sofisme vine din caracterul acceptabil al unei concluzii trase dintr-o schemă de raționare nevalidă. În exemplele noastre, cele două tehnici de argumentare nevalide pot fi ilustrate astfel:

Dacă fenomenele sunt cunoscute, atunci ele pot fi supuse observației

Fenomenul sida este supus observatiei
Deci: Fenomenul sida este cognoscibil

si:

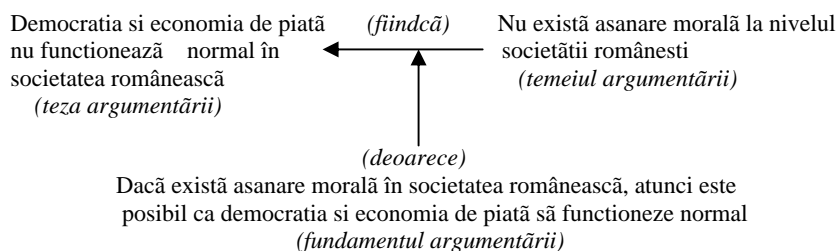
Dacă fenomenele sunt cognoscibile, atunci ele pot fi supuse observatiei
Zona interstelară nu este cognoscibilă
Deci: Zona interstelară nu poate fi supusă observatiei

exemple din care se constată că, cel puțin pentru simțul comun, concluziile par acceptabile, oricum nu sunt falsități evidente care să sfideze bunul simț logic. Tehnicile de argumentare au, aici, doar o aparență de corectitudine, aparență determinată de asemănarea cu tehnicile corecte de argumentare. Trudy Govier¹⁹ leagă înțelegerea acestor tipuri de sofisme de analiza tabelului de adevăr specific implicatiei, de altfel metoda pe care am utilizat-o pentru determinarea tehnicilor valide de argumentare.

Fie următoarea argumentare:

“Si totusi, o întrebare fundamentală nu si-a găsit răspuns: cum rămâne cu principiile? Pentru că, până nu se va asana moral societatea românească, este greu de crezut că democrația și economia de piață va funcționa normal. Or, mai devreme sau mai târziu tot la chestiunea principiilor de moralitate se va ajunge...” (Bogdan Ficeac, *Cum rămâne cu principiile?*, “România liberă”, 15 ianuarie 1998)

care poate fi transcrisă în “modelul Toulmin”, astfel:

care este expresia unei inferențe de tip *ponendo-ponens*:

- (p₁) : Dacă există asanare morală în societatea românească, atunci este posibil ca democrația și economia de piață să funcționeze normal
(p₂) : Nu există asanare morală în societatea românească

(c) : Deci: Democrația și economia de piață nu funcționează normal în societatea românească

și ilustrează o formă nevalidă de inferență (un *tollendo-tollens* nevalid):

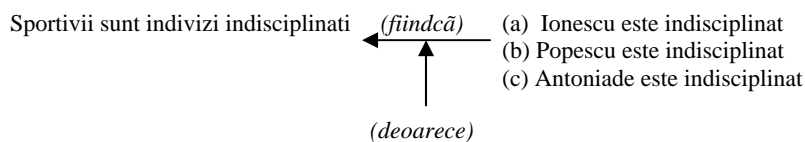
¹⁹ Trudy Govier, *A Practical Study of Argument*, Wadsworth Publishing Company, Belmont, California, 1985, pp. 351-353;

$$\frac{p \rightarrow q}{\neg p} \quad \neg q$$

care ne avertizează asupra faptului că suntem în fața unui *sofism al negării antecedentului*, destul de greu de sesizat în forma discursivă prin care este adus în fața cititorului de text jurnalistic.

Un cunoscut sofism care face parte din aceeași categorie poartă numele de *sofismul generalizării pripite* („Hasty Generalization”). El vizează, cu deosebire, tehnicile inductive de argumentare. În astfel de tehnici de argumentare, concluzia, care spune mai mult decât îngăduie premisele, are un caracter probabil (adevărul ei beneficiază de anumite grade de probabilitate). În aceste condiții, tehnica de argumentare, atunci când este utilizată în practica discursivă, îndeamnă la o oarecare prudentă în extensia de la analiza câtorva cazuri la generalizarea cu privire la toate cazurile. Dacă o asemenea prudentă nu este asumată, se instalează o argumentare sofistică bazată pe generalizarea pripită.

Pentru S.Morris Engel, “în generalizarea pripită un caz izolat sau exceptional este utilizat ca bază pentru o concluzie generală, ceea ce este nejustificat”²⁰. Blackburn consideră că “sofismul generalizării pripite este o eroare pe care o comitem adeseori. El constă în a trece de la o judecată ce poartă asupra câtorva cazuri particulare la o judecată generală, fără a fi examinat toate cazurile sau fără a justifica aceasta prin faptul că un caz sau un esantion de caz examinate sunt reprezentative” [3:232]. Argumentarea:

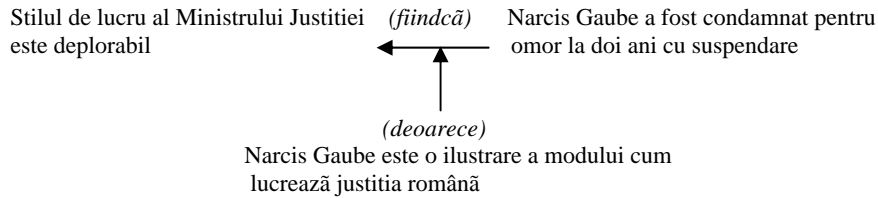
Ionescu, Popescu, Antoniade sunt sportivi

este un sofism al generalizării pripite, deoarece nici n-a fost observat un număr mare de reprezentanți ai clasei sportivilor și nici nu avem vreo siguranță că aceste cazuri observate sunt reprezentative pentru clasa sportivilor. Să urmărim această secvență discursivă:

“Narcis Gaube, în vârstă de 18 ani, a primit carnet de conducere și a devenit student la Drept. Ce a învățat el despre justiția românească este acum evident. Dar nu este vina lui. În urmă cu un an, ministrul Justiției, Valeriu Stoica, a fost avertizat, în timpul unei vizite la Brăila, asupra acestui caz. După cum se observă, a luat măsuri în stilul său personal. Caracteristic perioadei în care s-a format el și majoritatea politicienilor români de ieri și de azi! Stilul oamenilor «noi»” (Dorian Stoianovici, *Pentru omorârea unui copil, doi ani de închisoare cu suspendare*, “România liberă”, 15 aprilie 1998)

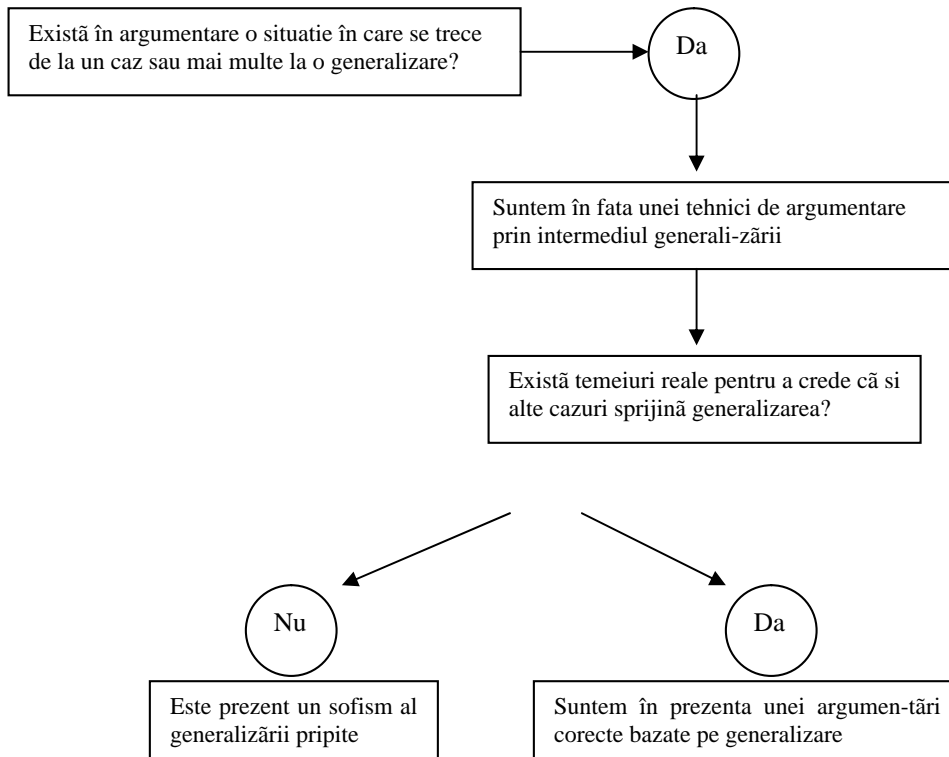
²⁰ S.Morris Engel, *With Good Reason: An Introduction to Informal Fallacies*, St.Martin's Press, New-York, 1976, p. 69;

care acoperă următoarea structură de argumentare:

ce pune în evidență o argumentare sofistică fundată pe generalizarea pripită (Mai sunt și alte cazuri, alături de cel al lui Narcis Gaube? Este cazul Narcis Gaube unul reprezentativ?).

Să subliniem că nu toate generalizările duc la sofisme. Unele fundează tehnici inductive de argumentare care sunt corecte. De exemplu, acele generalizări care sunt rezultatul unor prelucrări statistice de date, al unor tehnici științifice de esantionare etc. Blackburn propune următoarea schemă a derulării sofismului generalizării pripite, schemă care face distincție între generalizările corecte și cele eronate [3:234]:

Sofismul falsei analogii (“false analogy”) se fundează pe posibilitățile de ocolire a corectitudinii pe care le are o argumentare ce utilizează tehnica bazată pe analogie. Rationamentul bazat pe analogie (ca și tehnicile argumentative ce se bazează pe un astfel de rationament) sunt de mare utilitate și productivitate în multe domenii ale cunoașterii umane (știință, politică, drept etc.) și are ca scop determinarea de regularități între fenomene, elaborarea predicțiilor, organizarea de activități etc. Să exemplificăm că un savant de talia lui Niels Bohr a elaborat teoria cu privire la structura internă a atomului pe baza unei relații de analogie cu sistemul solar!

Când intrăm însă în spațiul sofismului, pornind de la o astfel de tehnică de argumentare? Atunci când, în baza unei relații de asemănare aparentă, considerăm că între două situații, două relații, două trăiri psihologice există o analogie reală și, în baza acestei credințe, extrapolăm concluzia de la realitatea cunoscută la cea mai puțin cunoscută, dar care ni se pare analoagă cu prima. Pentru Warnick și Inch, “o falsă analogie compară două lucruri care sunt neasemănătoare în privința semnificației sau care, chiar dacă sunt asemănătoare, au puncte de diferență criticabile” [13:128], în timp ce Govier consideră că “o falsă analogie este un argument bazat pe analogie în care similaritățile între primul subiect și analogul său sunt prea superficiale pentru a fi suport al concluziei” [19:354], aspecte reliefate și de Van Eemeren și Grootendorst, care vorbesc de necesitatea de a ști sau a determina “dacă comparația este justificată în mod real sau există diferențe cruciale între lucrurile comparate” [1:183].

De unde această aparentă de analogie? Din mai multe surse. Este posibil ca lucrurile să nu se asemene între ele, dar să fie prezentate, într-o argumentare, ca analoage. E de descoperit aici o atitudine grosolană a celui care propune o astfel de argumentare în fața preopinentei. Este posibil ca lucrurile să se asemene între ele, dar sub aspecte accidentale, aspecte care nu pot fi suport pentru extrapolarea unei concluzii cu privire la caracteristici importante ale lucrurilor. Fie secvența discursivă:

“Descoperirea mașinii SRI la Odorheiu Secuiesc a fost percepută mai puțin ca o situație ridicolă din punct de vedere profesional și mai mult ca o amenințare la adresa minorității maghiare. Știrea a fost imediat preluată la Budapesta, vezi Doamne, ca exemplu de «activitate ilegală» (Marko Bela). (...) Dacă vă aduceți aminte, Gyorgy Frunda a prezentat la Consiliul European un Raport prin care recomanda ca serviciile secrete să nu poată urmări minoritățile naționale” (Cornel Nistorescu, *Bulă - agent secret*, “Evenimentul zilei”, 15 iulie 1999)

Constatăm că ea se bazează pe o comparație între prezenta mașinii SRI la Odorheiu Secuiesc și depunerea Raportului deputatului Frunda la Consiliul European, comparație care nu se sprijină pe asemănări esențiale. Suntem, deci, în fața unei argumentări sofisticate bazată pe falsă analogie.

Pe considerentele făcute până în prezent, ne dăm seama că una și aceeași analogie poate susține concluzii dintre cele mai diferite, ca în următoarele secvențe discursive²¹: (a) A conduce un guvern este ca și cum ai conduce un vapor, căpitanul

²¹ Nicholas Capaldi, *The Art of Deception*, Prometheus, Buffalo, 1971, p. 53;

trebuie să aibă mână de fier (Thomas Carlyle); (b) Societatea este ca un vapor, fiecare persoană trebuie să fie în măsură să ia conducerea (Henrik Ibsen); (c) Ca și căpitanul, cel care guvernează poate să dirijeze vasul care îl poartă, dar el nu poate să-i schimbe structura, nici să manipuleze vântul sau valurile (Alexis de Tocqueville). Multe texte mediatice se folosesc de un astfel de sofism:

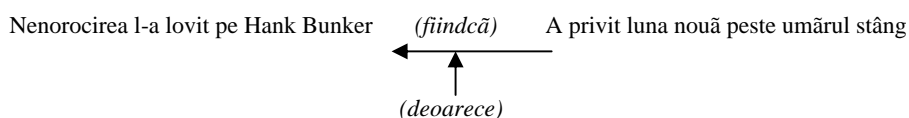
“După luni de paralizie a Executivului avem, începând de astăzi, un nou guvern. Nou e un fel de a vorbi pentru că schimbările sunt puține și în marea lor majoritate lipsite de relevanță. (...). Nici programul de guvernare, nici bugetul nu vor suferi modificări substanțiale (...), singura noutate o constituie «concretetea și responsabilitatea». Mai pe înțelesul tuturor, toate măsurile de reformă avute în vedere de noul Cabinet au termene clare și au stabilită modalitatea de solutionare, precum și institutia sau persoana răspunzătoare de finalizarea ei - de regulă ministrul de resort. (...). Pentru cei 4 milioane de fosti membri ai PCR, modelul acestei abordări este arhicunoscut, deoarece pe o schemă identică erau concepute planurile de muncă ale organizatiilor de bază PCR” (Bazil Stefan, *Marioneta PD*, “România liberă”, 15 aprilie 1998)

o analogie care, oricât am vrea, poate fi susținută cu destulă dificultate.

Sofismul cauzei false (“false cause”) are ca origine tehnicile inductive de argumentare prin care se stabilesc relațiile de cauzalitate dintre fenomene. Sofismul este prezent în situația în care luăm, într-o argumentare, cauză reală un fenomen care, în realitate, nu are legătură cu efectul produs. Ca în următorul exemplu:

“Zicea că el, unul, mai degrabă ar privi de-o mie de ori peste umărul stâng la lună nouă, decât să pună mâna pe-o piele de sarpe. Începusem să-i dau dreptate, măcar că am fost totdeauna de părere că trebuie să fii din cale-afară de nesocotit și de nătâng ca să privești luna nouă peste umărul stâng. Mos Hank Bunker a făcut-o o dată și s-a lăudat cu asta; dar n-au trecut nici doi ani și, îmbătându-se mosul a căzut din turnul de strajă. Praful s-a ales de el: l-au cules de pe jos, l-au așezat între două usi de magazie, ca într-un sicriu, și așa l-au îngropat. Eu n-am fost de fată, dar mi-a spus babacu'. În tot cazul, nenorocirea l-a lovit numai fiindcă privea luna peste umărul stâng, ca un zevzec ce era” (Mark Twain, *Aventurile lui Huckleberry Finn*, Editura Ion Creangă, București, 1988, p. 277)

unde relația de argumentare este următoarea:

Toti aceia care privesc luna nouă peste umărul stâng au parte de nenorociri

din care se poate observa cu ușurință că, de departe, temeiul care se propune pentru susținerea tezei nu este și nu poate fi cauza reală a întâmplării evidentiate de teză.

Există mai multe forme ale acestui sofism, dintre care cea mai cunoscută este cea reținută sub denumirea *post hoc ergo propter hoc* (“după aceasta, deci din cauza aceasta”), în care relația de succesiune temporală (care numai accidental se poate suprapune peste o relație cauzală autentică) este luată și prezentată ca o relație de cauzalitate. Blackburn distinge trei tipuri de erori care se pot ivi prin utilizarea unei astfel de tehnici de argumentare: (a) a vedea o legătură cauzală acolo unde nu există

decât o simplă corelație accidentală (de exemplu, a explica notele mici ale unui elev prin faptul că disciplina este pusă în orar de la prima oră); (b) a vedea o legătură cauzală între două efecte ale unei cauze comune (creșterea numărului de școli pusă în corelație cu creșterea numărului de grădinițe - cauza comună = creșterea natalității); (c) post hoc ergo propter hoc (ziua este cauza nopții) [3:249-253]. Woods și Walton disting, la rândul lor, șapte tipuri de sofisme *post hoc* (fiindcă autorii văd în sofismul cauzei false doar situația *post hoc ergo propter hoc*): (a) a lua drept cauză o succesiune cronologică de fenomene; (b) a concluziona că între două fenomene există o relație de cauzalitate pentru că există o corelație pozitivă între ocurențele precedente ale celor două fenomene; (c) a inversa cauza și efectul și a le utiliza de o asemenea manieră în argumentare; (d) a considera că două fenomene sunt cauză și efect în timp ce ele au doar o cauză comună; (e) a confunda cauzalitatea cu relația de asemănare între fenomene; (f) a neglija informațiile care ar veni în contradicție cu orientarea aparentă a corelației [10:191-199].

Astfel de sofisme întâlnim în toate domeniile cognției umane: în știință, în politică, în filosofie, în domeniul valorilor morale sau religioase. De asemenea, ne folosim de asemenea sofisme aproape la fiecare pas în viața cotidiană: dacă ne întâlnim cu o pisică neagră, ne merge rău; dacă lucrăm de Sfântul Ilie, ne vom lovi; la anticii, rugămintele către zei erau cauzele rezolvării tuturor problemelor de pe pământ etc. Firește, nici textul mediatic nu este scutit de astfel de pericole. Ba dimpotrivă. Ca în exemplul:

“Sfântul Sinod al BOR s-a întrunit ieri, având mai multe probleme de luat în discuție, printre acestea fiind și poziția bisericii față de transplantul de organe, mai ales a organelor prelevate de la persoane aflate în moarte cerebrală (...). Discuțiile pe marginea subiectului referitor la transplantul de organe au început în urmă cu mai mult timp, când s-a spus că preotul de la capela Spitalului de urgență Floreasca ar fi sfătuit familia unui posibil donator să nu accepte prelevarea organelor, deoarece acesta nu ar mai ajunge în Rai” (Răzvan Mateescu, *Avem acces în Rai fără rinichi? Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe va dezbate problema transplantului*, “Ziua”, 15 decembrie 1999)

în care este prezentată o legătură cauzală între două evenimente care, la rigoare, nu întretin nici o astfel de legătură între ele. Avem aici, firește, o argumentare sofistică.

2.3. Sofisme de condiție determinate de gândire (S₃). Constituie o noutate în economia investigării sofismelor, regăsită doar în sistematizarea propusă de Van Eemeren și Grootendorst. O explicație există atât pentru omisiune, cât și pentru prezenta acestor sofisme în sistematica la care am făcut aluzie. Omisiunea se explică, în multe dintre situații, prin înțelesul restrictiv pe care l-au acordat sofismelor aceia care au văzut în ele doar erori de logică. Erorile de logică nu au nici o legătură cu condițiile în care ele se produc, motiv pentru care, în mod cât se poate de firesc, aceste condiții nu au fost investigate pentru determinarea unor anomalii ale raționamentului. Omisiunea se explică, în alte cazuri, prin faptul că, deși sofisme au fost inventariate și înțelese pe un spațiu mai larg - care includea și mecanismele producerii lor determinate de limbaj - totuși s-a considerat că aceste contexte în care se produc

deformările de argumentare sunt exterioare mecanismelor propriu-zise ale argumentării, motiv pentru care nu ar fi nimerit să se studieze astfel de obstaculări.

Prezenta acestei clase la autorii olandezi de care am pomenit este explicată prin criteriul pus în joc în vederea sistematizării sofismelor: *criteriul relației de comunicare*. Este cât se poate de evident că, dacă privim anormalitatea ca un defect de comunicare (pe traiectul obiectului comunicat = argumentele, pe traiectul mijlocului de comunicare = tehnicile de comunicare, pe traiectul condițiilor comunicării), atunci dimensiunea contextului (condițiilor) comunicării capătă o importanță la fel de mare ca și celelalte două, iar nesocotirea regulilor comunicării determinate de context duce, în consecință, la sofisme. Introducem în această clasă: *sofismele de confruntare, sofismele de roluri, sofismele punctelor de plecare (acordului), sofismele de închidere*.

Sofismele de confruntare încalcă, în opinia autorilor invocați, dreptul fiecărui participant la o confruntare critică la exprimarea liberă a punctelor de vedere în legătură cu tema supusă dezbaterii sau la critica punctelor de vedere avansate de ceilalți interlocutori. Orice dispută critică are ca regulă - tacită sau explicită - faptul că *participanții nu trebuie să împiedice exprimarea liberă a punctelor de vedere sau punerea sub semnul îndoielii a punctelor de vedere ale celorlalți*. Dar nu întotdeauna se întâmplă astfel. În aceste cazuri, suntem în fața unor argumentări sofisticate. Acestea doar în aparență lasă impresia că exprimă o luptă între susțineri și respingeri reciproce, dar, în realitate, avem de-a face cu o "dictatură" discursivă. Exemple sunt multiple, în domenii dintre cele mai diverse: în politică, de multe ori, dispoziția șefului ierarhic acordă putine șanse unei autentice replici argumentative, în discursul religios, cuvântul sacru e adesea urmat fără spirit critic, în viața de zi cu zi, șeful nu se simte niciodată bine când e contrazis de subordonat și face totul pentru a înlătura o asemenea posibilitate. Germenii sofismelor de confruntare se regăsesc peste tot în realitatea ce ne înconjoară.

Poate nu e lipsit de importanță să subliniem un aspect: ca posibilitate, sofismele de confruntare se regăsesc în fiecare dintre noi. În fiecare dintre noi zace, în forme incipiente și refulate, un mic dictator: credem mai întotdeauna că punctul de vedere pe care îl susținem este și cel mai adecvat (și, cel puțin din punct de vedere psihologic, nu acceptăm ca alții să ne contrazică), avem tendința mereu de a argumenta continuu pentru a susține sau respinge o teză (și nu dăm prea mari șanse preopinentei să-și susțină punctele de vedere), ne eschivăm de multe ori de la dispute în care credem că șansele de succes sunt neglijabile (nu ne place să-l vedem pe interlocutor în postura de învingător). Culmea e că dictatorii (autoritarii) se ivesc de acolo de unde ne-am așteptat mai puțin! Oricum, în politică cel puțin, prezenta sofismelor de confruntare este semnul prezentei unui regim, dacă nu chiar totalitar, în orice caz bazat pe autoritate. Astfel de sofisme de confruntare se regăsesc chiar în discursuri celebre:

"O, timpuri! O, moravuri! Senatul cunoaște aceste lucruri, consulul le vede; Catilina totuși trăiește. Trăiește? Ba mai mult, vine chiar în senat, ia parte la consfătuirea obștească, notează și indică din ochi, spre a fi ucis, pe fiecare dintre noi (...). Cât timp va mai exista cineva care să îndrăznească să te apere, vei trăi și vei trăi așa cum trăiești, înconjurat de gârziile mele multe și puternice, ca să nu

te poti misca împotriva republicii” (Cicero, *Catilinara I*, în: Sanda Ghimpu, Alexandru Ticlea, *Retorica: texte alese*, Casa de Editură și Presă «Sansa» SRL, București, 1993, pp. 100-101)

De ce să nu se poată apăra sau să fie apărat Catilina? Fiecare individ se poate apăra și poate fi apărat. Misiunea celor care îl acuză este aceea de a aduce probe zdrobitoare.

Discursuri diverse utilizează din plin și cu folos astfel de tehnici de argumentare în care nu sunt respectate exigente legate de context, în spetă libertatea maximală a individului de a propune puncte de vedere diferite de ale interlocutorilor și de a le critica pe cele propuse de alții. Există modalități multiple de a o face. Uneori *amenințarea* este o formă de a tempera critica adversarului:

“Având în vedere manipularea grosolană a opiniei publice, în cadrul emisiunii «Vreau rația mea de adevăr», și faptul că redacția de publicistică social-politică din televiziunea Română nu se află la prima încălcare a deontologiei profesionale în relația cu M.Ap.N., ne rezervăm dreptul de a acționa pe toate căile legale, inclusiv prin sesizarea Consiliului National al Audiovizualului, pentru tragerea la răspundere a realizatorilor documentarului amintit” (*Declarația Biroului de Presă al M.Ap.N.*, “Evenimentul zilei”, 15 martie 1999)

Din secvența discursivă prezentată rezultă că o continuare a disputei pe marginea rolului armatei în evenimentele din 1989 și după aceea e pusă sub semnul îndoielii de amenințările proferate la adresa celor care au criticat armata. Alteori *utilizarea unor figuri de stil* dă de înțeles că acela care propune textul e obsesiv atașat punctului de vedere pe care-l promovează și nu e dispus în nici un fel să cedeze la critica adversarului:

“Desigur, nu-mi pare rău dacă liderii partidelor politice s-au îmbogățit și în sine nu văd nimic reproșabil în parvenirea românilor la prosperitate! Nu pot contesta dreptul nimănui de a-și petrece aniversările așa cum și le dorește, în intimitate sau în public! Nu văd nimic condamnat în gestul de a face cadouri oricât de pretioase celor pe care îi iubesti și admiri!

Toate ar fi bune dacă nu ar rămâne dramatică nedumerirea cum s-au putut îmbogăți persoane care oficial trăiesc doar din veniturile aferente activității politice procurate de la bugetul de austeritate al statului?” (Adrian Severin, *O aniversare*, “Ziua”, 15 iulie 1998)

unde descoperim procedura *ironiei* (în prima parte a textului reprodus), ca și cea a *interogației retorice* (în a doua parte), ambele lăsând să se înțeleagă că autorul are deja bine asumat și formulat răspunsul la întrebările pe care le lansează și la ironiile pe care le face și există puține șanse ca un altul să-i poată distruge aceste convingeri deja adânc înrădăcinate.

O modalitate ingenioasă de a uza de forța de persuasiune a sofismelor de confruntare este și aceea a *prezentării tezei ca un adevăr evident*. Or, în fața adevărilor evidente este superfluu să aduci puncte de vedere noi, după cum la fel de inabil din punct de vedere argumentativ este și să critici un adevăr evident. Întrebarea care își poate face loc aici este următoarea: Adevăruri evidente pentru cine? Prezentăm mai jos o secvență de discurs care ilustrează un sofism de confruntare construit prin prezentarea unui adevăr ca evident:

“Nu-mi vine să cred că un parlamentar CDR care a trăit perioada ceausistă ar încerca să reînvie, prin lege, cosmarul în care s-a zbătut populația României vreme de trei decenii: moartea, mutilarea, torturarea femeilor împinse de disperarea unor sarcini nedorite la avorturi ilegale, abandonarea și distrugerea în nenumărate feluri a copiilor, transformarea lor, dintr-o bucurie a vieții, într-un motiv de panică perpetuă, traumatizarea psihică a familiilor, sărăcia, promiscuitatea. Toate aceste răni necicatrizate ale societății românești să fie redeschise de un parlamentar «al nostru»” (Gabriela Adamesteanu, *Reîntoarcerea lui Ceausescu*, “România liberă”, 15 ianuarie 1998)

secventă în care adevărul tezei “Nu trebuie să introducem o lege a interzicerii avortului” este, în opinia autorului textului, în afara oricărei îndoieli. Motiv pentru care există și putine șanse ca teza să fie contrazisă sau măcar pusă în discuție.

În sfârșit, e posibil să ne situăm în perimetrul de acțiune al sofismelor de confruntare prin *amplificarea excesivă a probelor* în favoarea sau în defavoarea unei teze. Când probele sau argumentele ne copleșesc, există tendința, explicabilă mai mult din punct de vedere psihologic, de a nu mai fi atenți la critica lor. Avem de-a face cu o îngrădire a libertății participării părților la dezbaterile critice, chiar dacă această îngrădire e determinată de mecanisme mai subtile ale psihologiei umane. Ca în textul:

“Zilele trecute, Parchetul de pe lângă Judecătoria Ploiești a dispus arestarea pentru 30 de zile a președintelui Fundației Revoluției Române, filiala Prahova, Florin Bălțeanu și a fratelui acestuia Nicolae Bălțeanu, sub motivul că în calitate de administratori ai SC Faredo SRL ar fi prejudiciat statul cu 575 milioane lei prin înșelăciune, fals și evaziune fiscală. Arestarea celor doi este un abuz. Căpitanul Frangulea și lt. Popescu (...) în cârdășie cu procurorul Stasie (...) au dispus reținerea și ulterior arestarea celor doi încălcând toate normele procedurale. Cei trei anchetatori și-au argumentat măsurile dispuse cu o expertiză contabilă (...). Expertiza este un bluf, deoarece tema ei era verificarea firmei FAREDO și nu a vreunei persoane fizice. În plus, expertul-contabil a stabilit de capul lui că vinovați de neregulile găsite s-ar face administratorii firmei (...), deși nu expertul este cel care stabilește vinovățiile (...). Însă cea mai aberantă măsură a anchetatorilor este cea de a o scoate basma curată pe contabila societății...” (Răzvan Savaliuc, *Președintele Fundației Revoluției Române din Prahova a fost arestat abuziv*, “Evenimentul zilei”, 15 iulie 1998)

Teza (“Arestarea președintelui Fundației... e un abuz”) este susținută de o aglomerare excesivă de argumente, senzația e că sunt prea multe, unele par a nu fi argumente reale: cârdășia celor trei n-are legătură cu faptele împlicinților; expertiza contabilă rămâne totuși o probă; faptul că o contabilă nu a fost arestată nu e întotdeauna un argument că arestarea patronului e un abuz etc.

Atragem atenția că nu întotdeauna limitarea punctelor de vedere sau a criticării punctelor de vedere ale celorlalți ne plasează în zona indezirabilă a argumentării sofisticate. Să fim de acord, într-o primă instanță, că amplificarea exagerată a punctelor de vedere îngreuează desfășurarea normală a argumentării. La un moment dat trebuie să ne oprim cu punctele de vedere asupra unei probleme și, prin aceasta, nu cădem niciodată în sofisme. Pe de altă parte, anumite domenii ale cognției și acțiunii umane, prin natura lor, nu îngăduie amplificarea punctelor de vedere: de exemplu, în domeniul militar, cu greu ne putem imagina ca subordonații să-i contrazică pe comandanți!

Sofisme de roluri privesc, cu deosebire, relația dialogică. La ce se referă sofisme de roluri? Într-o relație dialogică trebuie să existe cel puțin doi interlocutori. Ei au roluri distincte: cel care declanșează disputa critică și propune teza trebuie să o apere, aducând argumente ori de câte ori interlocutorul său pare a nu fi convins și cere noi probe. Normalitatea unei dispute critice, înseamnă, din acest punct de vedere - după Van Eemeren și Grootendorst - respectarea următoarei reguli: *partea care a avansat un punct de vedere este obligată să-l aprere dacă cealaltă parte o cere*. Regula aceasta impune până la urmă o cerință de bun simț în practica comunicational-argumentativă: nu avansăm puncte de vedere, nu punem în circulație teze dacă nu avem probe pentru a le susține. Ea sancționează gratuitatea avansării sau punerii în circulație a unui punct de vedere: nu se pot rezolva conflicte de opinie dacă nu avem dovezi în favoarea lui.

Dar nu se întâmplă întotdeauna ca o astfel de regulă să fie respectată: în aceste cazuri apar sofisme de roluri, erori care tin de nerespectarea condițiilor în care se desfășoară o dispută critică (o argumentare polemică). Sofisme de roluri se pot institui pornind de la ambii participanți la disputa critică: cel care susține teza trebuie să aducă probe în favoarea ei, cel care respinge teza trebuie să aducă probe împotriva ei (altfel apar sofisme de roluri). Sustragerea de la întemeiere (fie a susținerii, fie a respingerii) se manifestă diferit în funcție de domeniul cognitiv în care se propune argumentarea. În știință, a te sustrage de la probarea tezei pe care o pui în circulație înseamnă a te descalifica în calitate de reprezentant al științei. În politică, din contra, sustragerea de la a dovedi aserțiunile puse în circulație este adesea considerată ca o abilitate de care orice politician are nevoie în relațiile sale discursive cu ceilalți. Următoarea secvență discursivă exprimă, la o analiză atentă, un sofism de roluri:

“Acum câțiva ani, unul dintre cei mai de seamă studenți ai Universității noastre era și tânărul Coriolan Drăgănescu. Avea inteligență vie, caracter de bronz, temperament de erou; pe lângă acestea, natura-l înzestrase cu un talent de orator de o putere irezistibilă. Se înțelege că posedând astfel de calitate, Coriolan trebuia să ajungă în fruntea camarazilor lui. El conducea toate mișcările studentimii. De câte ori generoasa tinerime universitară, nemaiputând sta indiferentă față cu împrejurările politice, se hotărâ să-și spună și ea cuvântul ei, Coriolan îi strângea rândurile, o organiza, o îmbărbăta, o înflăcăra și o ducea - la statuia lui Mihai Viteazul. Până aici, Coriolan era mare, era incomparabil; dar aici, la statuia eroului de la Călugăreni, era prodigios. Cuvântarea lui era așa de zguduitoare, încât auzindu-l te mirai de nepăsarea eroului de bronz: cum oare nu descălecă, precum odinioară comandorul lui Don Juan, spre a face și el o demonstrație?” (I.L. Caragiale, *Tempora*, în: *Momente și schițe*, Editura Ion Creangă, București, 1972, p. 99)

Fără îndoială, și sofisme de roluri apar pe căi dintre cele mai diferite tocmai pentru a mai ascunde ceva din eroare și a nu fi percepute ca sofisme. Fiindcă, să recunoaștem, nimeni nu refuză în mod direct și grosolan să apere punctul de vedere avansat. Dacă o face, atunci urmează căi de eludare mai greu de descifrat de către spiritul comun. Utilizarea unor *sintagme* (“cu adevărat”, “fără îndoială”, “în mod cert”, “desigur”) prin care să se arate interlocutorului că punctul de vedere avansat e unul demult și bine asumat și că a cere noi dovezi în favoarea lui este un act dacă nu de ignorantă, în orice caz de superficialitate în domeniu:

“Nu e prima oară când presedintele Emil Constantinescu aruncă săgeata nemulțumirii la adresa Occidentului. De această dată, presedintele a lăsat deoparte orice etichetă și a criticat virulent «mesajele contradictorii» adresate României de către Occident. Sigur, asemenea mesaje sunt îndreptățite, dacă judecăm cu logica lui «noi ce primim»” (Cristian Oprea, *Emil și Occidentul ingrât*, “Evenimentul zilei”, 15 iulie 1999)

Alteori, utilizarea evaluării unei *autorități* este văzută ca suficientă pentru a se susține o teză, fără a mai fi nevoie de alte probe. Ca în exemplul:

“Seful Statului Major General al Armatei Române, generalul de divizie dr. Constantin Degeratu, afirma într-o notă explicativă din 25 ianuarie 1990, că «în jurul orei 11.00, comandantul Armatei IV, general-colonel Iulian Topliceanu, a stabilit ca activitatea fortelor din garnizoana Someseni să fie coordonată de o grupare condusă de locotenent-colonelul Florin Caba»” (Aurelian Grama, Endina Roatis, *Generalul Florin Caba este acuzat de crimă și instigare la crimă*, “Ziua”, 15 iulie 1998)

în care se consideră că depozitia generalului în cauză este suficientă și nu mai trebuie aduse alte probe pentru a argumenta teza susținută.

Sofisme de roluri apar, de asemenea, prin utilizarea a ceea ce Van Eemeren și Grootendorst numesc *strategii de imunizare* a tezei. Prin punerea în circulație a unor enunțuri cu rolul de teze care sunt non-falsificabile (de maximă generalitate, de maximă problematicitate, de maximă ambiguitate sau de maximă obscuritate) este aproape imposibil să fie formulate dovezi care să încline definitiv balanța într-o parte sau alta. Un exemplu ne stă mereu la îndemână: discursul filosofic. El pare a fi non-falsificabil datorită maximei problematicității pe care o aduce cu sine. Spre exemplu, secvența discursivă:

“După părerea mea, în pictură nu există, deci, alegoria parțială, pentru că aceasta aduce o disonanță în tablou; iar dacă o ființă, care, într-o altă privință, trebuie concepută drept alegorică, apare într-un tablou istoric, atunci trebuie să admitem în acesta tocmai semnificația istorică, astfel încât întregul să aibă caracterul unei reprezentări mitologice” (F.W.J.Schelling, *Filosofia artei*, Editura Meridiane, București, 1992, p. 263)

aduce cu sine o problematicitate maximală, motiv pentru care a cere probe în sprijinul ei, ca și a o critica, par mai mult atitudini extravagante și neverosimile. Suntem în fața unui sofism de roluri determinat de prezența unor enunțuri de maximă generalitate și problematicitate care sunt non-falsificabile²². Este acesta poate unul dintre motivele pentru care Henry Johnstone Jr. consideră că toate argumentările filosofice sunt argumentări sofisticate de tip *ad hominem*²³, fiindcă, în filosofie, cum atrăgea atenția Nae

²² Michel Meyer, *De la problématique: philosophie, science et langage*, Pierre Mardaga, Bruxelles, 1986;

²³ Henry W. Johnstone Jr., *Philosophy and argumentum ad hominem revisited*, *Revue Internationale de Philosophie*, 24, 1970, pp. 107-116 (Cf. Woods și Walton, *loc.cit.*, p. 17);

Ionescu, fiecare este o autoritate pentru ceea ce spune. Astfel de strategii de imunizare sunt utilizate mereu în textul mediatic:

“La suprafață și în centrul Bucureștilor noi vorbim despre politică, guvern, economie, lege și morală, iar la marginea orașului, acolo unde banul și slujbele sunt din ce în ce mai rare, acolo e un fel de altă țară, alte cântece, altă lege, zero speranță. (...). Acolo Chanelul vine din gunoaie, limba română are o soră petică și schioapă, ierarhiile se stabilesc pe bază de muschi și cutit, dramele se petrec într-o confruntare surdă. E o lume înfrântă de sărăcia tranziției, care nu crede nici în politicieni, nici în ziaristi, nici în oameni de afaceri, care urăște cu nădejde sau, în cel mai bun caz, trăiește o indiferență cutremurătoare. Adeseori, ea pare mai aproape de biologie decât de istorie, e atemporală și se salvează miraculos” (Cornel Nistorescu, *Gheto-dacii din Pantelimon*, “Evenimentul zilei”, 15 martie 1999)

unde cu greu am putea crede că se poate duce o discuție critică pe această temă, mai ales în limbajul utilizat de autor în acest text.

În sfârșit, o formă interesantă a sofismelor de roluri este ceea ce Van Eemeren și Grootendorst numesc *inversarea dovezii*. Dacă adversarul cere dovezi în sprijinul tezei care este susținută, atunci acela care susține teza (și care, în mod normal, ar trebui să-i furnizeze dovezile) cere adversarului dovezi precum că teza este falsă! În loc să dovedești că teza pe care o susții este adevărată îl pui pe adversar să dovedească faptul că teza este falsă. Ceea ce este, pentru argumentare cel puțin, un sofism: nu înseamnă că dacă nu se dovedește că o teză nu e falsă, ea este adevărată. Un exemplu este secvența următoare:

“În loc să se simtă vinovați pentru că nu i-au învățat de mici să învețe sau măcar să iubească învățătura, părinții intră în complicitate cu propriii lor copii, specializați în fuga de cultură, și strigă în gura mare ba că au fost gresite subiectele la examene, ba că s-au făcut erori în stabilirea punctajelor. Dar că odraslele lor nu știu carte nu le trece prin cap. (...). Pentru ca acum, cu figurile schimonosite de suferință și cu lacrimi pe obraji, să considere o mare nedreptate faptul că nu li s-a recunoscut... pregătirea intelectuală. Să fim sinceri: există ceva mai comic?” (Alex. Ștefănescu, *Comica suferință a celor căzuți la examene*, “România liberă”, 15 iulie 1998)

Am putea crede că, în discursul mediatic cel puțin, întotdeauna avem de-a face cu argumentări care sunt sofisme de roluri pentru că, un punct de vedere o dată avansat și argumentat ia drumul cititorilor, astfel încât este imposibil să mai cerem dovezi în legătură cu el. Acesta este și reproșul pe care Platon îl aduce scriitorii în dialogul *Phaidros*. Dar lucrurile nu stau întotdeauna așa, iar unul dintre cazurile cele mai interesante din acest punct de vedere este instituația *dreptului la replică*. Iată o secvență în care confruntarea punctelor de vedere este bine pusă în evidență:

“Vicepreședintele PD Traian Băsescu a afirmat dur în discursul său că «nu are sens să stăm în guvern doar pentru a-l critica». Liderul PD a spus că, și la nivel central «criticăm guvernul ori de câte ori ni se pare de bon ton». «Să ne fie clar ce vrem, altfel vom avea imaginea unui partid duplicitar» a declarat Băsescu. (...) Petre Roman a răspuns imediat la discursul lui Traian Băsescu. El a arătat că nu PD a avut o atitudine duplicitară, ci a fost confruntat cu o realitate duplicitară a guvernării, care a plecat din centrul actului de guvernare” (Lucian Purcăreanu, *Stânga și-a început campania electorală*, “Evenimentul zilei”, 15 martie 1999)

Nu întotdeauna sustragerea de la dovedirea tezei este un caz de manifestare a sofismelor de roluri. Negativismul excesiv al interlocutorului poate fi tratat de o asemenea manieră: desi sunt suficiente dovezi si foarte puternice, totusi interlocutorul se încapătânează să ceară si altele!

Sofisme punctelor de plecare (ale acordului). Există reguli elementare care trebuie respectate într-o argumentare, iar una dintre ele este si aceea a unui minim acord asupra premiselor argumentării (tema argumentării, necesitatea probării afirmatiilor, necesitatea unor puncte de plecare comune etc.) Or, dacă nu se respectă regulile minimale ale acordului, atunci suntem în fata unor sofisme ale punctelor de plecare într-o argumentare. Regula propusă de Van Eemeren si Grootendorst este următoarea: *nici o parte angajată într-o discuție critică nu poate să prezinte o premisă ca acceptată (ca punct comun de plecare în discutia critică) dacă nu este ca atare si nu poate să refuze o premisă dacă ea constituie un acord (un punct de plecare acceptat de ambele părți).*

Modalitățile de încălcare a acestei reguli sunt două: a prezenta o premisă ca obiect al acordului între părți atunci când ea nu este ca atare si a refuza o premisă atunci când ea constituie obiect al acordului între părți. Dacă prezentăm o premisă ca obiect al acordului atunci când nu este, înseamnă că, în ultimă instanță, ne sustragem de la dovedirea tezei. Avem aici un cumul de sofisme. Ca în următoarea secvență discursivă:

“-Sigur. Fără îndoială că în politică a-ti asuma riscuri este pâinea de fiecare zi a politicianului. (...). Am pornit de la ideea că e necesară în România o altfel de politică si un alt tip de relatie între majoritate si opozitie...” (*Oamenii asteaptă de la politician nu să vadă cât de ascutit este la limbă, ci solutii pentru dificultățile de zi cu zi*, Vartan Arachelian în dialog cu Teodor Melescanu, “Ziua”, 15 septembrie 1999)

A doua situatie tine de respingerea unei teze care a constituit un obiect al acordului:

“Nu accept ideea voastră, pe care vă închipuiti că ati dovedit-o, anume că singurul bun este cinstea, ca să spuneti după aceea din nou că este necesar să stabiliți principii potrivite si corespunzătoare naturii, principii din selectionarea cărora poate rezulta virtutea” (Cicero, *Despre supremul bine si supremul rău*, Editura Stiintifică si Enciclopedică, Bucuresti, 1983, p. 164)

Anumite observatii pot fi făcute în legătură cu sofisme punctelor de plecare. În primul rând, obiectele acordului nu pot fi nelimitate. Ele sunt într-un număr restrâns si trebuie să rămână într-un număr restrâns pentru ca argumentarea să poată produce, ea însăși, ca demers întemeietor, noi obiecte ale acordului “deduse” din cele initiale. În al doilea rând, obiectele acordului sunt într-o dinamică permanentă. Din acest motiv, ele se pot schimba în anumite situatii, fără ca prin aceasta să cădem în sofisme.

Sofisme de închidere tin de următoarea regulă: *dacă un punct de vedere n-a fost apărat de o manieră corespunzătoare, atunci cel care l-a avansat trebuie să-l retragă; dacă un punct de vedere a fost apărat de o manieră convingătoare, atunci*

preopinentul nu trebuie să-l pună la îndoială. Orice polemică se încheie în cele două situații: dacă teza a fost suficient dovedită (în acest caz, preopinentul trebuie să-și asume teza) sau dacă teza n-a putut fi dovedită (în acest caz, propunătorul trebuie să renunțe la ea). Dacă nu se respectă aceste reguli, suntem în situația sofismelor de închidere a argumentării.

2.4. Sofisme de argument determinate de limbaj (S₄). În această categorie de sofisme, inadvertențele se datorează limbajului. Argumentul propus nu este, de fapt, argument pentru că mijlocul (calea) prin intermediul căruia el este adus la cunoștința interlocutorului îl denaturează. Altfel ar fi. Dacă în clasa (S₁) intrau argumentele aparente determinate de faptul că legătura lor logică cu teza nu era reală (aceste legături constituie substanța actelor de gândire), în cazul clasei (S₄) intră argumentele aparente determinate de faptul că mijlocul de transmisie (limbajul) le face să fie de așa natură (în realitate ele putând fi chiar corecte). Câteva dintre ilustrări: *sofismul ambiguității, echivocia, amfibolia, sofismul compoziției și al diviziunii, sofismul dezacordului dintre ce se spune și ce se face.*

Sofismul ambiguității este determinat de faptul că interlocutorul este pus în dificultate de suprasaturarea de sens a unor termeni sau expresii utilizate în argumentare. Această scoatere la suprafață a mai multor sensuri îl pune pe interlocutor în situația de a face o alegere neinspirată. În aceste condiții, el se află într-o eroare de argumentare. Ca în exemplul:

*“Universul scade. Este serios amenințat în existența lui. Adevărata lui proprietară - un om lipsit de scrupule - simțind primejdia, se adresează unui om de valoare, unui academician, colegul nostru d. general Crăiniceanu, și îl roagă să ia direcția. D. general Crăiniceanu primește, salvează *Universul*”* (Barbu Ștefănescu-Delavrancea, *Discursuri*, Editura Minerva, București, 1977, p. 222)

unde este dificil, mai ales în planul oralității, ca receptorul să-și dea seama că un jurnal cu titlul “Universul” și nu universul nostru planetar este în pericol! Van Eemeren și Grootendorst propun și o regulă din nerespectarea căreia rezultă sofismele ambiguității: *interlocutorii angajați într-o argumentare nu trebuie să utilizeze formulări insuficient de clare sau de o obscuritate susceptibilă a determina confuzii; fiecare dintre interlocutori trebuie să interpreteze expresiile celuilalt de o manieră cât mai adecvată și cât mai pertinentă posibil.* Dacă nu este respectată această regulă elementară, atunci apar în argumentare sofisme ale ambiguității, fie prin receptarea deformată a noastră de către ceilalți, fie prin interpretarea nepertinentă a ceea ce spunem. Ca în exemplul:

“De la declansarea grevei au trecut aproape trei săptămâni, timp în care Cozma n-a obținut nimic de oferit ortacilor. Dacă această stare va continua, minerii se vor plictisi de grevă. Revolta, ca și entuziasmul, nu durează prea mult. În acest fel, Cozma riscă să pună definitiv cruce pe viitorul său. Din moment ce este convins că Guvernul nu va ceda, nu-i rămâne decât să întetească conflictul, cu absolut orice mijloace. În acest moment, el nu are nevoie decât să se întâmple ceva iese din comun: o ciocnire dură cu Politia, o victimă omenească, orice care poate destabiliza grav situația și care să-l transforme în victimă. Din această perspectivă, ce vor face Gavril Dejeu și Politia în aceste zile ar putea fi ca un colac de salvare aruncat în mlaștina care, pe zi ce trece, îl atrage pe

Cozma în mod fatal spre adâncuri” (Claudiu Raus, *Bucureștiul, ultima sansă a lui Cozma*, “Monitorul”, 15 ianuarie 1999)

în care, după câteva descrieri ale situației din Valea Jiului, cititorul este propulsat într-o lume de evaluări și verdicte din care poți înțelege orice!

Pentru Howard Kahane, sofismul ambiguității este înțeles în felul următor: “când ambiguitatea unui cuvânt sau a unei fraze duce la o concluzie greșită, atunci avem un sofism al ambiguității”²⁴. Prin urmare, după Kahane, eroarea concluziei vine din ambiguitatea termenilor sau a frazelor utilizate pentru derularea unei argumentări. În concepția lui Govier, sofismul ambiguității e determinat de faptul că un cuvânt sau o sintagmă din limbajul natural utilizate în scris sau oral trimit la două sau mai multe lucruri diferite [19:351].

Echivocata este sofismul determinat de faptul că “un cuvânt cheie, într-o argumentare, își schimbă semnificatia sa în cursul argumentării” [20:59]. S.Morris Engel dă următorul exemplu de raționament în care eroarea vine din faptul că unul și același termen are semnificații diferite, deși utilizarea ar trimite la una și aceeași semnificație:

Numai omul este rațional
Nici o femeie nu este om
Deci: Nici o femeie nu este rațională

Echivocul este prezent aici în legătură cu termenul “om”, care, o dată este luat cu sensul de “ființă umană”, iar a doua oară este luat cu sensul de “bărbat”. Echivocul duce, în acest raționament, la un sofism: sofismul celui de-al patrulea termen (“quaternio terminorum”, care încalcă regula elementară de corectitudine a unui silogism: un silogism corect trebuie să aibă trei termeni și numai trei).

Pentru Aristotel, respingerile sofistice bazate pe echivocuri trimit la premisele (întrebările, la Stagirit) cu două sensuri ori la sensul dublu al unui cuvânt sau al unei premise: “Ceea ce are sens dublu este când adevărat, când nu este adevărat, după context; deci exprimă că ceva este și că ceva nu este”. Stagiritul, convins că analiza este și un instrument de lucru, dă și indicații cu privire la ceea ce trebuie să facă acela care se află într-o relație dialogică de acest fel: “Observând de la început dublul sens al cuvântului sau frazei trebuie să ripostăm că într-un sens este așa, dar în altul nu este așa” (*Respingerile sofistice*, 19, 177a). O situație pe care antichitatea greacă o incriminează ca fiind dublu sens avem în următoarea secvență discursivă:

“Semn rău prevestitor: în România, focul urii s-a aprins de la candela Bisericii. Vineri, la Cluj, în timpul Liturghiei Darurilor Mai Înainte Sfințite, un comando greco-catolic a pătruns în biserică cu hramul Schimbarea la Fată. În fruntea acestei bande, înarmat cu crucea în dreapta și băta în stânga, un senator al Parlamentului României: preotul unit Boilă Matei. Usile împărătești au fost date în

²⁴ Howard Kahane, *Logic and Contemporary Rhetoric. The Use of Reason in Everyday Life*, second edition, Wadsworth Publishing Company, Inc., Belmont, California, 1976, p. 15;

lături, o lovitură de cizmă și grupul de bezmetici a dat năvală în Sfânta Sfințelor urlând. În locul acesta special din biserică, unde preotii vorbesc cu Dumnezeu, s-a încins o bătaie ca în bodegile de cartier. Sfânta Masă a fost călcată în picioare, Chivotul Legii a zburat cât colo, odoarele au fost pângărite” (Lelia Munteanu, *Crucea și băta*, “Adevărul”, 16 martie 1998)

unde descoperim cu usurință sensul dublu la termeni precum “biserică” (instituție a credinței și culturii religioase + lăcas de cult unde se adună credincioșii), “sfântă masă” (masă ca obiect utilizat în biserică + obiceiul de a se da o masă în anumite situații) și care, fără îndoială, pot duce în eroare receptorul.

Nu e greu de observat, în argumentările cotidiene cel puțin, că una dintre căile cele mai la îndemână de a produce astfel de sofisme într-o argumentare este aceea a utilizării figurilor retorice [20:60]:

“Stiu tot ceea ce tu nu știi niciodată, din tine.
Bătaia inimii care urmează bății ce-o auzi,
sfârșitul cuvântului a cărui primă silabă tocmai o spui,
copacii - umbre de lemn ale vinelor tale,
râurile - mișcătoare umbre ale sângelui tău,
și pietrele, pietrele - umbre de piatră
ale genunchiului meu,
pe care mi-l plec în fața ta și mă rog de tine,
naste-mă. Naste-mă.”

(Nichita Stănescu, *Către Galateea*, în: *Ordinea cuvintelor*, I, Editura Cartea Românească, București, 1985, p. 160)

secvență discursivă în care echivocul este la fiecare pas. Astfel de căi, în care retoricitatea unui text este sursa sofismului echivocativei, sunt utilizate curent și în spațiul atât de diversificat și imprevizibil al discursului mediatic:

“Visul nostru de elegantă n-a durat însă mult. Demis din funcția de prim-ministru, pentru incapacitatea de a-și îndeplini atribuțiile, Radu Vasile a reacționat zgomotos și nedemn. În loc să se retragă singur, înainte de a fi revocat, s-a plâns, prin intermediul presei și televiziunii, popoului român! Fie-vă milă de un biet prim-ministru și lăsați-l să fie în continuare prim-ministru! - acesta a fost sensul jelaniei lui” (Alex. Ștefănescu, *Fie-vă milă de un biet prim-ministru!*, “România liberă”, 15 decembrie 1999)

unde ironia este instrumentul prin care autorul argumentează teza pe care o pune în evidență.

Amfibolia este un sofism ce-și are sursa în interiorul limbajului, dar care nu ține de semnificația termenilor (ca în cazul ambiguității sau echivocativei), ci de inadvertențele structurii gramaticale în care este construită o frază sau un enunț. Secvența discursivă:

“Personajul principal din articolul de sâmbătă de pe prima pagină a «Monitorului» afirmă că a recunoscut un furt care nu s-a finalizat deoarece a fost bătut de politicieni. De frica bății, chiar, el le-a indicat anchetatorilor săi și locul unde ar fi ascuns lucrurile furate” (Nicolae Manoliu, *Apucături staliniste sub caschetă de politician*, “Monitorul”, 16 martie 1998)

ne pune în dificultate: Cine a fost bătut de politist? Furtul? Individul care a furat? În aceste conditii, evident, argumentarea poate genera erori dintre cele mai impardonabile. Sofismul cunoscut sub numele de amfibolie poate apărea și atunci când există o diferență de sens între anumiti termeni și un cuvânt compus format cu acesti termeni. Jocul acesta este practicat de multe ori în scrierile literare, cum se întâmplă în acest fragment din *Alice în țara minunilor*:

- patriotul arhiepiscop de Canterbury găsi de cuviință... (povesteste Soricelul).
- Ce zici că găsi? întrerupse rata.
- Găsi de cuviință - răspunse Soarecele cam supărat. Doar stiti cu totii ce înseamnă «a găsi de cuviință».
- Eu stiu ce înseamnă a găsi. Când găsesc eu ceva - zise Rata - înseamnă, de obicei, o broască sau o rămă. Da, vorba e, arhiepiscopul ce-a găsit?” (Citat după: Marta Petreu, *Jocurile manierismului logic*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995, p. 29)

unde sintagma «a găsi de cuviință», în calitate de construcție gramaticală, are un cu totul alt înțeles în raport cu părțile sale. Or, după cum se poate lesne constata, unul dintre personaje insistă pe răspunsul la întrebarea “Ce a găsit arhiepiscopul?”. Evident, el nu găsi nimic! Astfel de proceduri sofisticate sunt des utilizate în textul jurnalistic:

“A prins Valentin’s Day-ul la noi mai dihai decât criket-ul în Sri Lanka, unde au ajuns oamenii să bată mingiutele cu ciocanul, cât e insula de lungă. (...). Este perioada romantică a Zilei Îndrăgostitilor abia importată de peste ocean. Acu' vreo 200 de ani, de un 1 martie, ajungea la noi bumbul de argint legat cu fire de mătase albe și rosii. Tot un semn de dragoste pentru fata iubită. În ce s-a transformat azi? Negustorii stiu foarte bine: 1 martie e ziua în care se vând cel mai bine parfumurile scumpe, bijuteriile fine și alte lucruri de subtire. Chiar și bărbații asteaptă să fie cadorișiti. Că doar nu poți să nu-ti îndrăgesti seful sau paznicul de noapte” (Adrian Cercelescu, *Sfântul Valentin și sfânta spagă*, “Adevărul”, 16 februarie 1998)

în care găsim mai multe construcții care se încadrează în această categorie de erori („bumb de argint”, „lucruri de subtire”, „paznic de noapte”) și care pot produce destule nedumeriri acelor care receptează un asemenea text.

Sofismul dezacordului între “a spune” și “a face” apare la Blackburn sub denumirea de “sofismul incoerenței între gesturi și cuvinte”. De exemplu, ne atrage atenția Blackburn, dacă medicul care trage cu nesat din țigară ne sfătuiește să ne lăsăm de fumat, argumentând că acest obicei este nociv pentru sănătate, el se află în preaplinul unui sofism al dezacordului între ceea ce se spune și ceea ce se face. De ce este considerat acest dezacord drept un obstacol al argumentării, mai exact o eroare de argumentare? Pentru că receptorul vede că nici măcar acela care argumentează nu ține cont de argumentele sale, chiar dacă ele pot fi foarte puternice și convingătoare! Cum să faci pe altul să facă un anumit lucru dacă nici măcar tu nu-l faci? Avem, deci, un fals argument, determinat de această discrepantă (fals argument în situația de dezacord dată, pentru că, în alte situații, argumentul s-ar putea dovedi autentic și puternic). Un astfel de sofism este regăsit adesea pe panourile publicitare sau în paginile de publicitate ale jurnalelor:

“Un nou pachet. Acum îți place mai mult”

Directiva Consiliului CE 89/622/CEE: “Tututul dăunează grav sănătății”

reclamă contradictorie la țigările *Viceroy*, prin care esti sfătuit să faci un anumit lucru (să consumi țigările în cauză) și, pe de altă parte, ti se atrage atenția că a consuma țigări este dăunător sănătății!

Un asemenea sofism este mult răspândit, desi, poate, nu-i dăm întotdeauna importanța cuvenită și, mai ales, nu-l tratăm ca atare sau nu luăm măsurile de siguranță împotriva lui și a răului pe care-l poate face în relația discursivă. Toate domeniile argumentării sunt invadate de astfel de sofisme: Hitler vorbind despre binefacerile păcii, Stalin invocând drepturile omului, Talleyrand cerând corectitudine în politică sunt doar câteva exemple, reale sau imaginare, de dezacord flagrant între ceea ce se spune și ceea ce se face. Iată o secvență discursivă pilduitoare:

“Purtătoarea de cuvânt a lui Radu Vasile a confirmat că seful său a venit la Palatul Victoria cu intenția de a-și strânge lucrurile. Cu puțin timp înainte, BCCC a decis să-l suspende pe Radu Vasile din funcțiile de conducere, pe termen de doi ani, și să-i interzică să mai candideze pentru acestea în perioada menționată. Ion Diaconescu a explicat aseară motivele care au stat la baza deciziei de revocare a lui Vasile din funcția de prim-ministru: s-au primit semnale din străinătate referitoare la instabilitatea politică din România; a încurajat constituirea unor grupuri concurente în partid; a menținut o stare de nemulțumire; nestăpânirea administrației, Vasile neavând calități de bun organizator; s-a așezat pe un picior de frondă, de război; țara trebuie să intre în normalitate prin respectarea angajamentelor asumate; Radu Vasile a luat o groază de hotărâri care au avut darul să enerveze; nu a răspuns convocărilor partidului; nu a discutat cu ministrii tărâniști probleme importante pentru țară” (Ion Diaconescu: *Radu Vasile în frondă cu PNTCD*, “România liberă”, 15 decembrie 1999)

Un individ care pune în sarcina altuia atâtea aspecte negative, te-ai aștepta că are, el însuși, calitățile pe care le cere de la cel pe care îl critică. Or, aceleași defecte, dacă nu chiar și mai mari, le are chiar cel care le reproșează! Suntem în fața unui sofism al dezacordului între ceea ce se spune și ceea ce se face, sofism care generează, în anumite limite, o situație comică! A nu cădea în astfel de sofisme ar însemna, cel puțin, a respecta o regulă de bun simț: nu cere să facă alții ceea ce tu nu faci niciodată!

2.5. Sofisme de tehnică argumentativă determinate de limbaj (S₅). Această clasă cuprinde mai multe sofisme, dintre care mai cunoscute sunt: *sofismul compoziției și al diviziunii*, *sofismul întrebării complexe*, *sofismul falsei reprezentări*. *Sofismul compoziției și al diviziunii* apare analizat încă de Aristotel. Stagiritul notează următoarele în legătură cu acest sofism, pe care-l vede în dublă ipostază: al compoziției și al diviziunii: “Pe *compoziție* se sprijină următoarele exemple: «este posibil ca cel ce sade să meargă și cel care nu scrie să scrie». Căci nu înseamnă același lucru dacă spunem în diviziune sau în compoziție că este posibil ca cel care sade să meargă [și cel care nu scrie să scrie]. Tot așa, dacă compunem aceste cuvinte: «cel care nu scrie scrie», sensul lor este atunci că cineva are capacitatea de a scrie, nescriind; dimpotrivă, dacă nu le compunem, fraza are sensul că cel care nu scrie are totuși capacitatea de a scrie. (...). Pe *diviziune* se sprijină propozițiile că «cinci care este compus din doi și trei

este pereche și nepereche, iar ceva care este mai mare este egal cu acel care îl întrece, căci el este tot așa de mare, dar și ceva mai mult decât el»” (*Respingerile sofistice*, 4, 166a).

Irving M. Copi [18] consideră că, în perspectiva logicilor modernității, anticul sofism al compoziției și diviziunii este o argumentare incorectă bazată pe *logica partitivă* (logica relației întreg-parte). Prin urmare, acest sofism are, în viziunea autorului invocat, două forme. Prima formă se bazează pe extrapolarea trăsăturilor părților la întreg: întregul trebuie să aibă o proprietate pentru că părțile sale o au:

Automobilul trebuie să fie ușor *fiindcă* piesele din care este alcătuit sunt ușoare.

Asa se procedează în argumentări diverse din discursul mediatic:

“Dacă spui că Liviu Antonesei nu e sănătos la cap, aceasta nu e nici calomnie, nici insultă și nici insultă adusă autorității. E doar un semnal de alarmă. O datorie civică și un gest de moralitate publică. De aproape două luni, autoritatea publică ieșeană reprezentată de Consiliul Județean este pur și simplu nenorocită. Haos, dispreț generalizat și politicianism crunt e puțin spus. De vreo două luni de zile, Consiliul Județean funcționează ca un laborator al tuturor exercițiilor din România. (...). Gratie lui Liviu Antonesei, copilul nefericit, bastardul și aureolacul politichiei ieșene, Consiliul Județean și-a dat ieri ultimul spectacol de circ pe banii publici” (Pavel Lucescu, *Cercul de la CJ și mășcăriciul Antonesei*, “Monitorul”, 15 decembrie 1998)

secventă în care constatăm lesne cum prin ingratitudinile părții (Liviu Antonesei) se încearcă a se explica și argumenta mizeriile întregului (Consiliul Județean).

Cea de-a doua formă a sofismului în cauză exprimă relațiile dintre un compus și elementele sale: un compus trebuie să aibă o proprietate dacă fiecare dintre membrii care îl compun are acea proprietate:

Echipa de fotbal a României este bună *fiindcă* fiecare jucător al ei este bun.

Iată o secventă care ilustrează o astfel de formă de sofism, desprinsă din piesa *Rinocerii* de Eugen Ionescu:

“Logicianul (Domnului Bătrân): Motanul Isidor are patru picioare și ... Fricot are patru picioare. Câte picioare vor avea Fricot și Isidor?
Domnul Bătrân (Logicianului): Împreună sau separat?...
Logicianul (Domnului Bătrân): Împreună sau separat, depinde.
Domnul Bătrân (Logicianului, după ce s-a gândit o vreme): Opt, opt picioare...
Logicianul (Domnului Bătrân): Suprim două picioare acestor pisici. Câte picioare vor rămâne fiecareia?
Domnul Bătrân: E complicat.
Logicianul: Dimpotrivă, e simplu.
Domnul Bătrân: Sunt mai multe soluții posibile.
Logicianul: Spune...
Domnul Bătrân: O primă posibilitate: o pisică poate avea patru picioare, iar cealaltă două.
Logicianul: Și celelalte soluții? Să procedăm cu metodă, cu metodă...”

Domnul Bătrân: Putem avea o pisică cu cinci picioare... Si alta cu un picior. Dar atunci vor mai fi ele pisici?

Logicianul: De ce nu?

Domnul Bătrân: Suprimând cele două picioare, din opt, celor două pisici... Putem avea o pisică cu șase picioare... Si o altă pisică fără nici un picior.

Logicianul: În acest caz, ar exista o pisică privilegiată.

Domnul Bătrân: Si o pisică lipsită de toate picioarele, o pisică declassată?

Logicianul: N-ar fi drept. Deci, n-ar fi logic.

Domnul Bătrân: N-ar fi logic?

Logicianul: Dreptatea e logica”

(Citat după: Marta Petreu, *Jocurile manierismului logic*, pp. 32-33)

Woods si Walton [10:163-188] sunt de părere că există două tipuri de paralogisme bazate pe compozitie si diviziune. Primul ar fi acela în care argumentarea ar merge de la proprietățile părților unui agregat la extrapolarea acestor proprietăți pentru agregat în întregul lui. Formula dată de autori este următoarea:

Toti a_i sunt F

Deci: A este F

care poate lua si forma extrapolării de la proprietatea agregatului la proprietatea elementelor:

A este F

Deci: Toti a_i sunt F

Al doilea tip ar fi acela bazat pe distincția între predicatia distributivă si predicatia colectivă: în cazul predicatiei distributive, proprietățile clasei sunt si proprietăți ale membrilor (clasa “om” are proprietatea “a fi dotat cu inteligentă”, deci si elementul “Ionescu” are această proprietate), în timp ce, în cazul predicatiei colective, proprietățile clasei nu se răsfrâng la fiecare membru în parte (notiunea “bibliotecă” are proprietatea “a fi depozitar al culturii umanității”, dar ne e greu să acordăm o asemenea proprietate si notiunii “biblioteca din Husi”). Or, când cele două forme de predicatie se confundă, apar sofisme ale compozitiei si diviziunii (în acest caz este vorba de un sofism al diviziunii):

Biblioteca este tezaurul culturii umanității, deci biblioteca din Husi este tezaurul culturii umanității.

Asa se întâmplă de multe ori în discursul jurnalistic:

“Liderii politici si-au petrecut toată săptămâna lucrând la programul de guvernare. Nici zile de sărbătoare n-au avut. Duminică, pe la miezul nopții, câțiva dintre ei se aflau tot la Palatul Victoria, aruncând un ochi critic asupra variantei top secret numărul opt de program, pusă la punct în timpul zilei cu ajutorul specialistilor din Ministerul de Finante” (Rodica Ciobanu, *Trei mine în Palatul Victoria*, “Adevărul”, 15 aprilie 1998)

unde ni se sugerează ideea că dacă guvernul muncește, fiecare membru al lui face acelasi lucru. Ceea ce e, neîndoielnic, o concluzie pripită.

Pentru John Eric Nolt “sofismul compozitiei se produce atunci când raționăm astfel încât o proprietate ce apartine părților este extrapolată la întreg. Iar sofismul diviziunii se produce atunci când raționăm astfel încât o proprietate aparținând întregului este extrapolată la părți”²⁵. Pentru fiecare dintre aceste sofisme (al compozitiei si al diviziunii, pentru că, desi sunt în strânsă legătură, totusi autorul vede aici două sofisme distincte în care unul este conversul celuilalt), Nolt dă o versiune particulară (“Particular Version”) si o versiune generală (“General Version”) [25:258]:

	<u>Versiunea particulară</u>	<u>Versiunea generală</u>
<i>Sofismul compozitiei</i>	y are proprietatea F y este o parte a lui x Deci: x are proprietatea F	Părțile lui x au proprietatea F Deci: x are proprietatea F
<i>Sofismul diviziunii</i>	x are proprietatea F y este o parte a lui x Deci: y are proprietatea F	x are proprietatea F Deci: Părțile lui x au proprietatea F

pentru care se pot da, fireste, ilustrări adecvate.

Sofismul întrebării complexe este, în opinia noastră, o eroare de tehnică argumentativă determinată de limbajul utilizat pentru derularea argumentării. Arta de a pune întrebări este, în mod cert, o chestiune de tehnică argumentativă. Nu o dată s-a dovedit că felul în care sunt puse întrebările determină în mod substantial convingerea interlocutorului în legătură cu caracterul adevărat (sustinerea) sau caracterul fals (respingerea) unei teze. Pe de altă parte, întrebarea poate induce erori la nivelul receptorului prin modul în care este formulată. Calea erorii este, prin urmare, limbajul.

Discutiile asupra acestui sofism sunt vechi. Cele moderne rămân însă mai interesante si mai productive în ceea ce priveste natura acestui tip de sofism. Cum a subliniat Aqvist²⁶, un asemenea sofism se fundează pe asumarea unei presupozitii false. Ideea, prezentă destul de mult în cercetările recente de logică erotetică, este aceea că orice interogatie aduce cu sine, atunci când este produsă într-o dispută discursivă, o multitudine de presupozitii. Dacă acestea sunt adevărate, atunci relatia discursivă se manifestă în limitele normalității si ale corectitudinii. Dacă aceste presupozitii sunt false (toate sau doar unele din ele), atunci suntem în situatia unei argumentări sofistice de tipul întrebării complexe (numită uneori si întrebare multiplă).

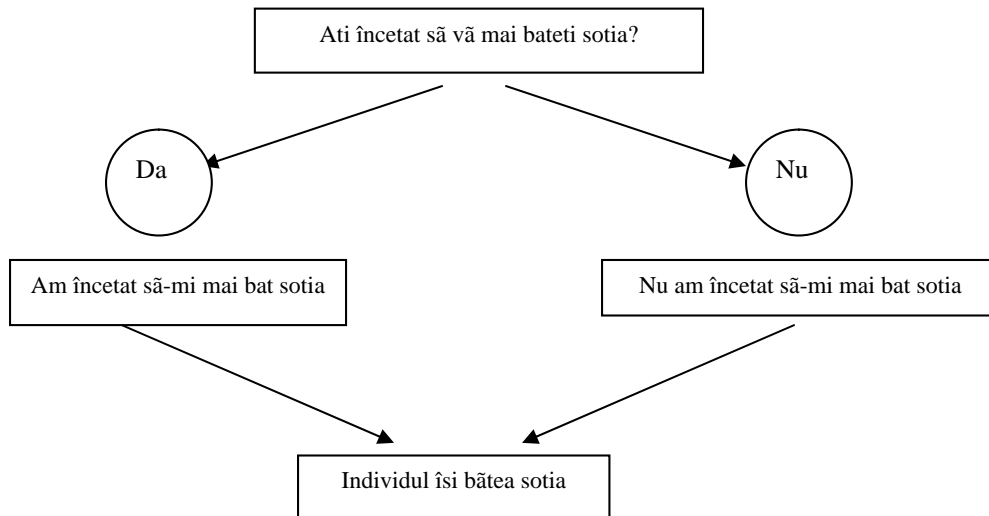
²⁵ John Eric Nolt, *Informal Logic. Possible Worlds and Imagination*, McGraw-Hill Book Company, New-York..., 1983, pp. 267-268

²⁶ L.Aqvist, *A new approach to the logical theory of interrogatives*, in: “Filosofiska Studier”, Uppsala, 1965, pp. 74-75 (Cf. Woods si Walton, *loc.cit.*, p. 141);

Pentru Woods și Walton, sofismul întrebării complexe este determinat de faptul că, încercând să răspundem la o astfel de întrebare (fiindcă orice întrebare autentică - interogația retorică nu este o întrebare autentică - cere în mod imperativ un răspuns), indiferent ce răspuns am da (afirmativ sau negativ), presupozitia rămâne una și aceeași! Suntem aici într-o situație antinomică care ne atrage atenția că ceva nu e în regulă cu actul discuției critice: răspunsuri contradictorii determină aceeași presupozitie! Pornind de la exemplul mult invocat în analiza presupozitiilor interogațiilor:

Ati încetat să vă mai bateti sotia?

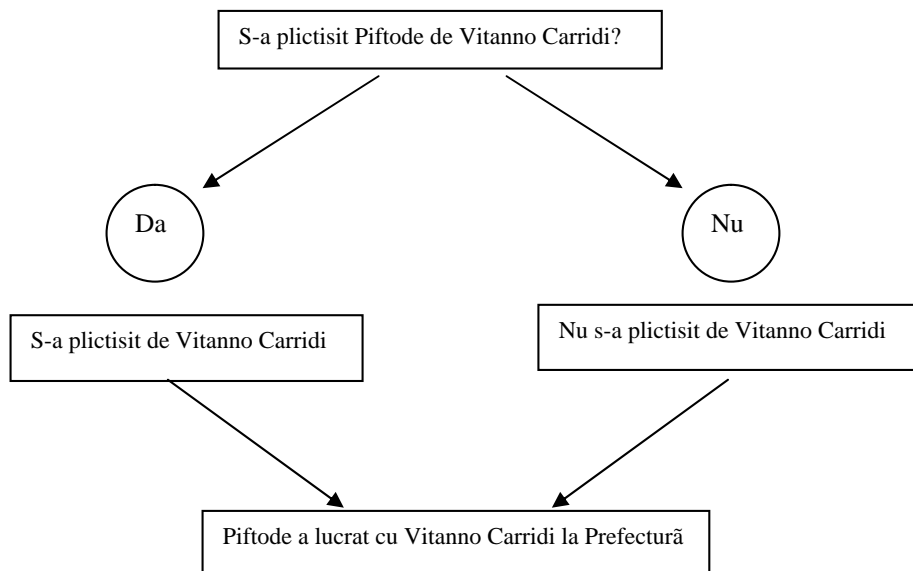
Woods și Walton consideră că următoarea schemă este cât de poate de intuitivă și instructivă pentru a observa antinomia care generează sofismul întrebării complexe [10:141]:

Constatăm cu surprindere că presupozitia (“Individul își bătea sotia”) este implicată și atunci când răspunsul la întrebare este afirmativ (“Am încetat să-mi mai bat sotia”) și atunci când răspunsul la întrebare este negativ (“N-am încetat să-mi mai bat sotia”). Astfel de situații se întâlnesc frecvent în argumentările textelor jurnalistice:

“Am scris noi recent căci la concursul pentru postul de secretar al Consiliului Local s-a prezentat doar un singur candidat și, din cauză căci regulamentul stipulează să fie cel puțin doi candidați, concursul cu pricina n-o să se mai țină. Nu știm dacă au apărut noi candidați, dar se zvoneste că ar manifesta oarece interes pentru acest post un domn de la prefectură, să-l numim generic Piftode. S-o fi plictisit omu' de Vitanno Carridi?” (*Piftode vrea, se pare, la primărie*, Rubrica “Puls”, “Monitorul”, 15 martie 1999)

secvență discursivă care conține o întrebare complexă cu funcție de sofism:

unde se vede că presupozitia este prezentă și într-un caz și în celălalt. Alegerea variantei de răspuns este, în fapt, o alegere aparentă.

În cazurile invocate avem de-a face cu forma cea mai simplă a sofismului întrebării complexe. Logica erotetică face o tipologie a întrebărilor, în care unele sunt mult mai complicate²⁷. Fie următoarea secvență discursivă:

“Seful statului, Emil Constantinescu, s-a comportat marti după modelul unui elefant rătăcit într-un magazin de portelanuri (...). S-a lansat la o reuniune care putea rămâne o simplă întâlnire protocolară și conventională la un atac dur la adresa politicii americane pentru a transmite astfel Administrației, Casei Albe și Congresului un semnal de alarmă și un avertisment fără precedent? Sau a urmărit, muștrulindu-i pe americani, să cucerească electoratul nationalist și antioccidental? (...). Sau își pregătește o explicație credibilă pentru neonorarea unor speranțe din 1996?” (Sorin Rosca-Stănescu, *La cine s-a zburlit Constantinescu? Si de ce?*, “Ziua”, 15 iulie 1999)

Dacă notăm cele trei interogații prezente în text astfel:

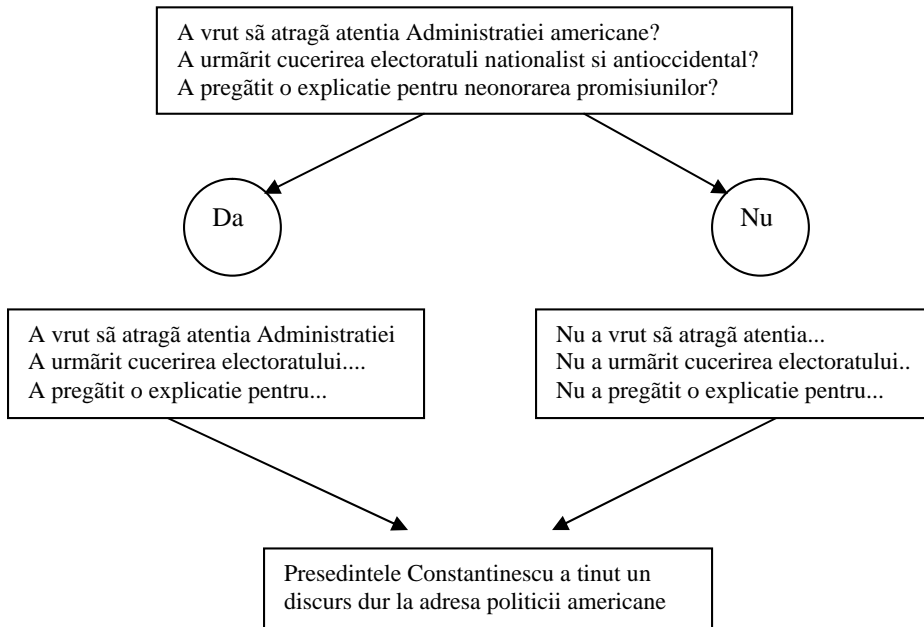
- (i) S-a lansat la un atac dur pentru a transmite un avertisment Administrației?
- (ii) A urmărit cucerirea electoratului nationalist și antioccidental?
- (iii) Pregătește o explicație credibilă pentru neonorarea promisiunilor?

vom putea să observăm că secvența dată este o întrebare complexă de forma:

²⁷ Pentru o introducere în problemă a se vedea: Petre Botezatu, *Erotetica - logica întrebărilor*, în: Petre Botezatu, *Interpretări logico-filosofice*, Editura Junimea, Iași, 1982, pp. 152-176; Constantin Grecu, *Logica erotetică și aplicațiile ei* (antologie), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982;

(i) v (ii) v (iii)

care poate fi ordonată astfel:

Sofismul falsei reprezentări, reținut în literatura anglo-saxonă sub denumirea de “straw man”, “constă în a modifica poziția interlocutorului nostru pentru a face mai facil atacul și pentru a lăsa impresia că critica discreditează poziția acestuia” [3:235]. Prin urmare, pentru a face mai facilă atacarea tezei adversarului, cel care argumentează schimbă, de fapt, punctele de vedere ale acestuia din urmă. Pentru Howard Kahane, “o persoană care interpretează greșit o poziție a oponentului pentru a determina un atac sau care atacă oponentul ignorând sau denaturându-i poziția se face vinovat de un sofism *straw man*” [24:51]. Secvența discursivă:

“- Nu vă place să introduceți elemente de nervozitate, dar declarația dvs. este, totuși, un astfel de element. Nu vă temeți de o cursă?”

- După părerea mea, lucrurile nu sunt gratuite, ele sunt destul de grave. Am urmărit și declarațiile d-lui Constantinescu și pare că și dânsul este, într-o oarecare măsură, preocupat de ceea ce se întâmplă. S-a investit mult într-un anumit proiect, într-un anumit tip de politică externă, iar acum se vede că România se găsește în cea mai vulnerabilă situație din ultimul deceniu” (Ion M. Ioniță, *Primăvara '99 - Kosovo; vara '99 - Voivodina; toamna '99 - Ardealul*, dialog cu Adrian Năstase, “Adevărul”, 15 iulie 1999)

ne aduce în atenție un sofism al falsei reprezentări.

2.6. Sofisme ale condițiilor argumentării determinate de limbaj (S₆). Cu siguranță că, mai întâi, ar trebui să recunoaștem că această clasă de sofisme nu este chiar atât de bine individualizată precum celelalte. De altfel, suntem de acord că, în legătură cu încadrarea în interiorul ei a anumitor sofisme clasice sau de dată mai recentă, ar putea exista discuții contradictorii. Totuși, credem că pot exista încălcări ale regulilor unei bune argumentări determinate de modul în care este utilizat limbajul într-un astfel de demers întemeietor. Un prin sofism din această categorie este clasicul *ignoratio elenchi*. Acest sofism constă în ignorarea tezei argumentării: ai de argumentat o anumită teză și, în realitate, pornind de la teza dată, argumentezi cu totul altceva. Sau, dacă nu chiar altceva, în orice caz, aspecte colaterale ale tezei. În măsura în care o asemenea procedură este utilizată intenționat cu scopul de a-l duce în eroare pe interlocutor, avem de-a face cu o argumentare sofistică de tipul *ignoratio elenchi*.

De cele mai multe ori, o subtilă trecere de la teza de argumentat la altceva e determinată de utilizarea polisemiei limbajului: termeni care se aseamănă numai aparent sunt propuși ca identici pentru a duce în eroare adversarul într-o dispută critică. Iată această secvență antologică din Caragiale:

“Catavencu (zâmbind asemenea): Dati-mi voie, stimabile, un om politic trebuie, este dator, mai ales în împrejurări ca acele prin care trece patria noastră, împrejurări de natură a hotărî o miscare generală, miscare (mângâie și umflă cuvintele, distilându-și tonul și accentul) ce, dacă vom lua în considerare trecutul unui stat constituțional, mai ales un stat tânăr ca al nostru, de-abia iesit din...” (I.L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*, în: *Teatru*, Editura Albatros, București, 1985, p. 104)

Cine mai poate deslusi măcar teza pe care individul care vorbește o pune în circulație?

Există, firește, și forme mai subtile prin care să putem ocoli probarea tezei pe care o avem de argumentat:

“Ministrul Justiției, Valeriu Stoica, prim vicepresedinte al PNL, a recunoscut duminică, în cadrul simpozionului «Liberalismul în Munții Apuseni», desfășurat la Câmpeni, că «liberalii stau într-un guvern care, până acum, nu a reușit să înfăptuiască pentru populația României speranța pe care oamenii acestei țări și-au pus-o în schimbarea care a avut loc în 1996». În continuare, Stoica s-a simțit nevoit să sară în apărarea colegului său Remes, mai marele finanțelor care a fost în ultima perioadă de timp ținta predilectă a presei. «Domnia sa (Remes, n.n.) a fost uneori perceput, din păcate, ca un simbol al austerității pe care politica bugetară a actualului guvern a impus-o. În realitate, domnia sa n-a făcut altceva decât să-și îndeplinească o datorie față de țară, și în tot ceea ce a făcut până acum a existat un singur gând (...), gândul ca România să nu ajungă, cu un guvern în care există și liberali, în situația dramatică de a nu-și onora datoriile și de a intra în colaps» (Lucian Dobrater, *Stoica îi face statuie lui Remes în Apuseni*, “Evenimentul zilei”, 15 iunie 1999).

De ce n-o fi argumentând ministrul Justiției motivul pentru care guvernul (cu ministrul Remes cu tot) n-a reușit să vină în întâmpinarea speranțelor populației? Că ministrul Remes a făcut tot ce a fost posibil pentru ca România să nu intre în colaps e mult mai ușor de argumentat!

Un asemenea sofism populează cu succes discursurile politice, acuzarea și apărarea în discursurile juridice, polemicile literare etc. Iată un text de notorietate în

sensul celor pe care le afirmăm, text care vine și de la un nume tratat cu respect și cu venerație:

“Un entuziasm pe bază doctă este, în schimb, acela al d-lui Serban Cioculescu, pur, total, constant, intransigent și religios admirator al d-lui Arghezi, dulcea d-sale obsesie.

La *Adevărul*, la *Actiunea*, la *Viata literară*, la *Vremea* etc. d. Serban Cioculescu nu scrie decât despre T.Arghezi, adorator, suav și tandru, iubindu-l ca pe o amantă, interpretându-l, ghicindu-l și apărându-l (mai ales) ca o tigroaică, ori de câte ori cineva îi scarmână idolul sau numai se uită urât.

Dragostea e împărtășită: d. Arghezi îl cheamă acasă. Îi trimite comisionari. Vrea să-i vorbească. S-au văzut ieri, nu s-au văzut azi, au să se vadă mâine” (Eugen Ionescu, *Nu*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 12).

Când ne așteptăm ca autorul să argumenteze teza pusă în circulație (că Serban Cioculescu e un critic entuziast al lui Arghezi), cu mijloacele pe care le presupune o argumentare, vedem cum autorul trece la alte chestiuni care nu au nici o legătură cu argumentarea tezei. Este adevărat că, în stilul său caracteristic, Eugen Ionescu face din utilizarea acestei argumentări sofistice de tip *ignoratio elenchi* o procedură retorică (ironia), cu un efect deosebit la cititor. Dar, la rigoare, argumentarea pusă în circulație este un sofism.

Aristotel a făcut din sofismul *ignoratio elenchi* un fel de umbrelă sub care ar încăpea toate tipurile de sofisme, afirmând că “toate paralogisme se reduc la paralogismul ignorării respingerii” (*Respingerile sofistice*, 6, 168a). Analizând din această perspectivă sofisme care provin din limbaj (omonimia, amfibolia, echivocul etc.), Stagiritul constată că toate sunt, la o ultimă investigație, ignorări ale tezei care trebuie respinsă (dacă termenii sunt omonimi, atunci ne referim la lucruri diferite). La fel se întâmplă și cu sofisme care provin din afara limbajului (sofisme bazate pe accident, pe relativ și absolut etc.). Există și încercări de a extinde în mod exagerat acțiunea sofismului cunoscut sub numele *ignoratio elenchi*²⁸.

O altă categorie de sofisme din această clasă este aceea pe care Van Eemeren și Grootendorst o numesc *sofisme reprezentării punctelor de vedere*. Această clasă de sofisme apare într-o relație de argumentare, după cum subliniază autorii invocați, dacă este încălcată regula: *orice atac trebuie să se poarte asupra punctului de vedere avansat de partea adversă*. Dacă nu este respectată această regulă, atunci ne aflăm în situația unei argumentări sofistice de tipul enunțat mai sus. În general vorbind, argumentarea este, cum am subliniat și cu alte prilejuri, o activitate discursivă de mari dimensiuni. Ea presupune în permanentă amenajări și reamenajări discursive, avansări și retrageri de puncte de vedere. Argumentarea se consideră încheiată - așa cum cer regulile de închidere - atunci când adversarul și-a asumat punctul de vedere al interlocutorului său sau când acesta din urmă renunță la punctul de vedere avansat pentru că nu are dovezi suficiente.

²⁸ Marta Petreu, *Jocurile manierismului logic*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995, pp. 43-71;

Dar un lucru este cât se poate de imperativ: pe tot parcursul acestei ample activități de argumentare, partenerii de dialog trebuie să aibă în vizorul critic aceleasi puncte de vedere. Nici unul dintre ei nu trebuie să atribuie celui alt puncte de vedere fictive în raport cu cele pe care le-a promovat și susținut. Or, nu întotdeauna se întâmplă astfel: adesea, în argumentare, atribuim adversarului puncte de vedere pe care el nu le-a susținut. Aceasta pentru că ele sunt mai ușor de respins decât punctul de vedere real al interlocutorului. În unele domenii ale argumentării, cum ar fi domeniul politic sau filosofic, lucrurile par a fi scăpate de sub control în această privință. Suntem, în aceste cazuri, în fața unor sofisme ale punctelor de vedere.

Uneori, aceste sofisme se manifestă în toată goliiciunea lor chiar prin *atribuirea de puncte de vedere fictive* adversarului. Fie datorită limbajului utilizat, fie datorită complexității argumentării, nici nu ne dăm seama de această trecere subtilă de la punctul de vedere al adversarului, la unul care nu-i aparține. De aici, reacția, de multe ori vehementă, a interlocutorului:

“... în cazul unui război ca acesta, când se cer unei națiuni atâtea sacrificii, e un bine, e un folos nepretuit ca toată lumea să fie guvernamentală; să nu mai existe împărțire între cei cu guvernul și cei cu opoziția. Mă întreabă d. Cuza, dar prezenta d-voastră în guvern nu are să stânjenească opera reformelor constituționale? D. A.C.Cuza: N-am întrebat aceasta. D. Tache Ionescu: Eu așa am înțeles: nu are să stânjenească sau nu are să îngreuneze realizarea reformelor?” (Tache Ionescu, *Cuvântare în Camera Deputaților*, Iași, 14 decembrie 1916, în: V.Goia, *Oratori și elocință românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 212)

Aspectul este deseori întâlnit în practica discursivă jurnalistică. Să urmărim această secvență discursivă:

“La întrebarea unui reporter al publicației engleze «The Economist» despre PRM, directorul Institutului de Marketing și Sondaje (IMAS), Alin Teodorescu, declara săptămâna trecută că i-a fost teamă să publice un sondaj de opinie realizat imediat după mineriadă. N-a dat însă alte date. Comentarii din presa românească au și făcut unele speculații, atribuind PRM procente de peste 25%. Din moment ce directorului IMAS i-a fost «teamă» să publice sondajul, știut fiind că ultima cifră a partidului lui Vadim era de 18 procente, în luna decembrie, speculațiile păreau întemeiate. Ce s-a întâmplat de fapt? IMAS a refuzat să publice sondajul pentru că PRM era cotelat cu doar 9 procente, ceea ce, după cum a considerat conducerea acestuia, ar fi putut aduce prejudicii de imagine institutiei prin eventualele acuzații de neprofesionalism datorită scăderii PRM, în circa o lună, cu aproape zece procente” (Claudiu Raus, *Punctul de maxim al funcției Vadim*, “Monitorul”, 15 februarie 1999)

Descoperim cu ușurință că se atribuie directorului IMAS puncte de vedere pe care, fără îndoială, nu le-a susținut în demersul său explicativ.

O altă cale de a ajunge în situația sofismelor reprezentării punctelor de vedere este și aceea a *denaturării punctului de vedere* avansat de adversar. Denaturarea poate lua forme multiple. Uneori ea se concretizează în exagerarea punctului de vedere avansat de proponent:

“Emil Constantinescu i-a oferit lui Radu Vasile, de ziua sa, o icoană, din secolul al XIX lea, pictată pe sticlă. «Nu i-am mai dăruit, ca anul trecut, o sabie, pe care am numit-o atunci Sabia Reformei, pentru că, între timp, mi-am dat seama că trebuie să-l mai ajute și Dumnezeu», a spus d-l Emil Constantinescu. Explicatia avea și un tâlc, involuntar, nu tocmai potrivit cu acea sindrofie. Ea arată cum a evoluat starea de spirit în birourile Puterii în ultimul an. Sabia reformei nu s-a dovedit o armă prea bună. În loc să taie nodul gordian al crizei, n-a făcut decât să-l încâlcească și mai tare. Se pare că, acum, tot ce le-a rămas actualilor guvernanti e să spună, pe la icoane «Si ne iartă nouă gresalele noastre», fără să mai adauge, bineînțeles «Precum și noi iertăm gresitilor noștri», pentru că, în politică, rugăciunile sunt folosite în scopuri ce n-au nimic comun cu metafizica” (Octavian Paler, *Adevăruri fără gust de sampanie*, “România liberă”, 15 octombrie 1999)

Avem de-a face, fără doar și poate, cu o exagerare a gestului despre care se vorbește în acest text, trecându-se cu mult peste punctul de vedere avansat de preopinente.

Alteori denaturarea punctului de vedere al adversarului poate lua forma diminuării, minimalizării. Prin minimalizare se încearcă a se induce ideea insignifiantei punctului de vedere al preopinentului:

“Declaratia presedintelui Constantinescu suportă foarte multe amendamente. Primul s-ar referi la modul în care el și puterea actuală și-au negociat măsurile și acțiunile de sprijin efectiv al comunității internaționale, mai ales după conflictul din Iugoslavia. Este tardiv faptul că Emil Constantinescu de-abia acum pricepe cu adevărat ceea ce i-am spus noi mai demult. (...). Presedintele și-a dat seama cam târziu că asigurările care au venit din partea liderilor Uniunii Europene și NATO rămân la stadiul de mângâieri pe creștet. Din păcate, el a negociat interesul național al poporului român pe nimic. România nu s-a ales decât cu o pagubă de câteva milioane de dolari” (Ioan Gavra, vicepresedinte PUNR, *Suntem prea mici*, reacție la declaratia presedintelui Constantinescu împotriva Occidentului, “Ziua”, 15 iulie 1999)

secvență din care ne dăm seama că luarea de poziție față de declaratia presedintelui Constantinescu încearcă să minimalizeze punctele de vedere ale acestuia din urmă.

La pathologie du discours journalistique: les sophismes (Résumé)

L'étude propose une systématisation et une application. La systématisation vise un critère pour ordonner la diversité et la multitude des erreurs d'argumentation connues sous le nom de *sophismes*. Déjà Aristote avait investigué les *réfutations sophistiques* comme une contrepartie de la dialectique, plus exactement la partie malade de la dialectique. Le critère de systématisation que nous proposons a en vue la *structure de l'argumentation*. A notre avis, les sophismes paraissent seulement dans la pratique discursive de l'argumentation. Par conséquent, leur critère d'ordre doit avoir affaire avec les éléments qui constituent la structure de l'argumentation.

Dans un acte d'argumentation nous utilisons – dans le but de convaincre les autres – des *arguments*. Nous pouvons convaincre l'interlocuteur par l'intermédiaire de *faits*, d' *exemples*, d' *autorités*, d' *analogies* qui constituent, tous, des preuves ou des arguments. Certes, les arguments n'ont pas d'effet majeur s'ils sont présentés isolément. Les arguments ou les preuves doivent être présentés à l'interlocuteur dans leurs liens essentiels et normaux. Pour cela nous utilisons les *techniques d'argumentation*. Nous pouvons présenter un fait par l'intermédiaire d'une technique déductive ou par l'intermédiaire d'une technique inductive en fonction de l'effet escompté de cette technique sur l'auditoire. Les arguments et les techniques d'argumentation fonctionnent dans certaines *conditions de l'argumentation* (conditions de

déroulement, conditions de clôture etc.). En fonction de ces trois éléments de l'argumentation, nous proposons ci-dessous la systématisation des classes de sophismes:

<i>Dimensions de la persuasion</i>	Arguments utilisés	Techniques d'argumentation	Conditions de l'argumentation
<i>Sources de la persuasion</i>			
Actes de pensée	S₁	S₂	S₃
Actes de langage	S₄	S₅	S₆

Nous allons découvrir six classes de sophismes: les sophismes d'argument véhiculés par la pensée (S₁), les sophismes de technique véhiculés par la pensée (S₂), les sophismes de condition véhiculés par la pensée (S₃), les sophismes d'argument véhiculés par le langage (S₄), les sophismes de technique véhiculés par le langage (S₅) et les sophismes de condition véhiculés par le langage (S₆).

L'application est une analyse de la présence de ces six classes de sophismes dans le discours journalistique. Nous avons trouvé, dans certains types d'articles de journal (débats, articles d'information, articles de fond, articles de rubrique, éditoriaux, publicité etc.), assez d'exemples qui constituent des situations où ne sont pas respectées les règles de vérité des arguments, les règles de la validité des techniques d'argumentation ou les règles des conditions du déroulement d'une argumentation.